

L'ALTAR

per

Manuel Trens, Pvre.

BIBLIOGRAFIA

J. BRAUN.—*Der Christlicher Altar*.—2 vol.—Alte Meister Guenther Koch und Co.—München, 1924.

R. DE FLEURY.—*La Messe*, 8 vol.

A. FABRE.—*Pages d'Art Chretien*.—3.^a Serie. Bonne Presse.—Rue Bayard, 5, Paris, 1912.

A. SCHMID.—*Der christliche Altar und sein Schmuck*.—Regensburg, 1871.

CABRAL-LECLERCQ.—*Dictionnaire d'Archeol. et Liturg. chret.*

L'Altar

RESUM HISTORIC

L'ALTAR cristià ha rebut els noms d'*ara*, *altare*, *mensa*. Els antics pagans ja tenien també els tres mots: l'*altar* propi dels deus, l'*ara* pròpia dels morts, la *mensa* a posta per les ofrenes. El mot corrent, però, entre ells era l'*ara*. En canvi entre els cristians la denominació intencionadament preferida era la d'*altare*, i així ho expressa gràficament Sant Cebrià en distingir les *aras diaboli* de l'*altare Dei*.

Respecte a l'altar cristià dels tres primers segles de l'Església ben poca cosa en sabem. El Cristianisme en constituir-se va haver d'improvisar el seu santuari i el seu altar. Però aquesta improvisació i encara més la seva definitiva creació fou molt lenta i penosa a causa de les contínues persecucions i de l'escassetat de medis que trobà entre uns primers prosèlits generalment pobres i al mateix temps a causa d'un justificat temor d'una semblança massa penetrant entre l'altar cristià i el pagà.

La Missa en aquests tres primers segles era celebrada en cases privades o dins les catacumbes. En les cases privades, que era el lloc normal de la celebració (*frangentes circa domos panem*. Act. XLVI, 2), l'altar no era altra cosa que una taula domèstica, i eren preferides les *monopodia* o *tripodia* com ho ilustra la pintura mural del segle II del Cementiri de Sant Callixte (fig. 1) on veiem el trípod romà que si bé pròpiament no era una taula de menjar, el *triclinium*, era però, una tauleta habitualment emprada per a posar-hi els menjars i en casos d'un o dos comensals servia de veritable taula de menjar, segons ho testimonien diferents pintures.

El Sant Sacrifici es celebrava també en les catacumbes, però només en les exèquies o aniversari de difunts o bé en casos de persecució molt violent. Allí l'altar era igualment portàtil i probablement, encara que no provat, també hom celebrava damunt de tombes eminents, de màrtirs sens dubte, anomenades *arcosolia*, en forma de nínxol a la paret, si eren d'una alçada ni massa alta ni massa baixa per a poder-hi celebrar la Missa. De manera que en tots aquests tres primers segles del Cristianisme

l'altar era un altar portàtil, improvisat, sense caràcter propi.

Al segle iv en què Constantí donà la llibertat a l'Església, a causa del creixent culte dels màrtirs és quan es produeix l'altar autènticament cristià, l'altar-sepulcre, que havia de perdurar fins als nostres dies. La novetat no consistí en celebrar sobre les tombes dels màrtirs, sinó en bastir un altar permanent en relació amb la tomba, puix que ja havien passat els temps en què l'altar permanent era evitat per mor de la possible profanació o

Fig. 1.—La Fractio panis.
Fresc de les Catacumbes de Sant Calixte.
Ségle II.

de l'enutjosa semblança amb l'ara pagana. En la tomba dels màrtirs ja es celebrava el Sant Sacrifici, especialment el dia de llur natalici o martiri, però sense un altar fixe, i el més probable, sense capella sepulcral, sense *martyrium* o *memoria*. Però amb el decret de Constantí les circumstàncies canviaren: el culte envers els màrtirs prengué una gran volada; l'ornamentació i esplendor de les tombes dels màrtirs ja no pogué contenir-se al fons de les catacumbes i començaren a edificar-se *martyria* o esglésies sepulcralcs a honor dels màrtirs i de llurs tombes en el lloc de llur primer enterrament. El mateix emperador Constantí féu edificar esplèndids *martyria* en forma de grans basíliques sobre les tombes de Sant Pere (al circ de Neró) i de Sant

Pau (a la via Ostiense), les de Sant Llorenç, Santa Agnès i Sant Pere i Marcellí. Aquestes esglésies que eren fora de les muralles de la ciutat a causa de l'obligada situació de les tombes, no eren pròpiament esglésies pel culte general, no eren *tituli*, sinó esglésies dedicades especialment al culte dels màrtirs, *basilicae martyrum*. Les esglésies pròpiament dites, les *ecclesiae* de dins la ciutat destinades únicament al culte comú no tenien altar-sepulcre, perquè encara no havia començat la translació de relíquies. De manera que per allà l'any 400 dins les muralles de Roma sols hi havia una església titular que tingués relíquies. I no fou fins en ple segle v que entraren les relíquies en les *ecclesiae*, i aquestes relíquies transportades de les catacumbes a les basíliques romanes canviaren de lloc però no de disposició encara que es tractés de petites relíquies i així foren col·locades novament en el cor de la terra, més o menys directament sota l'altar i conservaren la solució de l'altar-sepulcre que tan espontàniament havia sorgit damunt les tombes dels màrtirs.

Aquest altar-sepulcre, amb modificacions més o menys importants, s'ha perpetuat fins als nostres dies. L'altar s'ha anat fent cada vegada més gran i el sepulcre cada vegada més petit fins a reduir-se en nostres dies a un clotet sobre la mensa. A través d'aquestes modificacions s'han creat tres tipus d'altar-sepulcre, que són altars que tenen: primer, el sepulcre sota terra; segon, el sepulcre en el suport de l'altar; tercer, el sepulcre sobre la mensa.

I. — ALTAR AMB EL SEPULCRE SOTA TERRA. — En la història de l'altar és la forma més antiga. Els primers altars fixes ja hem dit que s'aixecaren sobre les tombes dels màrtirs, i quan els cossos o relíquies de màrtirs es transportaren a les grans esglésies, imitaren la llur col·locació primitiva i altra volta reposaren sota l'altar, i així era un mateix lloc pel Sant Sacrifici i pel màrtir que amb la seva sang continuà la Passió del Crist. I encara aquest primer tipus d'altar esdevingué més complet quan al sepulcre sota terra s'ajuntà la *Confessio*, amb la qual el culte del màrtir prengué una gran solemnitat, o millor dit, pogué

desplegar-se de la mateixa manera que s'havia acostumat a desplegar al voltant dels sepulcres primitius dels màrtirs.

L'Altar-Confessió.—El concepte d'altar-confessió ha sofert a través dels temps diferents canvis. La confessió no era una església o capella com el *martirion* oriental (església memorial) on eren dipositats i honorats els restes d'un màrtir. Tampoc la confessió no era un altar erigit sobre un sepulcre, ni tampoc no era el mateix sepulcre. La confessió era la avant-cambra o vestíbul, practicable o no, del lloc on hi havia el sepulcre, amb el qual es comunicava per medi d'una porteta o finestra enreixada, des de la qual hom podia veure i tocar el sepulcre. De manera que la confessió era tota aquesta disposició al voltant o a un costat del sepulcre a fi que els devots s'hi poguessin acostar i acomplir els actes de veneració acostumats. En el *Liber Pontificalis* (1.ª part) sempre es fa distinció entre la confessió i el sepulcre del màrtir.

I no és fins al segle ix que la confessió començà a significar el sepulcre mateix de l'altar on reposava el cos o restes del màrtir (ço que l'actual dret canònic anomena *sepulcrum*).

Finalitat de la Confessió. — La finalitat de la confessió era com hem dit que els devots hi poguessin acomplir els seus actes de veneració envers el màrtir allí enterrat. Aquests actes eren pregar, fer-hi cremar llànties, posar vels o objectes sobre el sepulcre (accessible a través la *fenestella confessionis*, la finestra de la confessió) a fi de santificar-los o donar-los virtuts guaridores, posar en el sepulcre encensers aromatitzants, i també oli a través una obertura o canó.

En resum podem dir que la Confessió era el substitutiu d'una església sepulcral.

Disposició de la Confessió. — La confessió, de la mateixa manera que canvià de significació, canvià també de disposició. Aquí nosaltres prenem ara el mot confessió en el sentit propi de cambra o vestíbul del sepulcre més o menys practicable. El P. Braun, que ens fa de guia en aquest estudi amb la seva obra definitiva sobre l'altar, assenyala quatre tipus de confessió.

Primer tipus. La confessió o cambra entre el sepulcre i

l'altar, tal com està la confessió de Sant Marc a Venècia (fig. 2).

Segon tipus. La confessió col·locada davant del sepulcre, com en S. Giorgio in Velabro a Roma (fig. 3).

Tercer tipus. La confessió en el suport de l'altar, de tal manera que serveix al mateix temps com suport de la mensa i com confessió (fig. 4). exemple, en l'altar de la capella subterrània

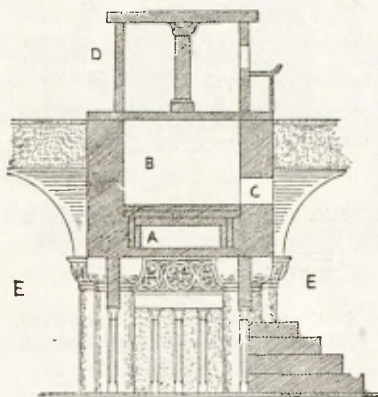

Fig. 2. — Altar-confessió de Sant Marc de Venècia. — Confessió *B* entre el sepulcre *A* i l'altar *D*. Pot venerar-se el sepulcre per la cripta *E* i per la finestra de la confessió *C*.

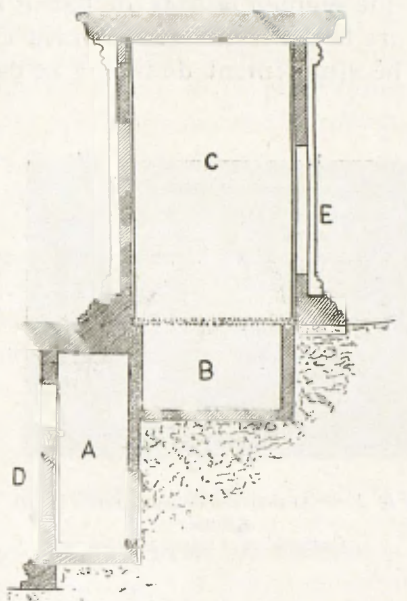

Fig. 3. — Altar-confessió de San Giorgio in Velabro a Roma.
Confessió *A* davant del sepulcre *B*.

de Sant Cosme i Damià a Roma. De fet aquest tipus de confessió era una mena de caixa de marbre o de mà d'obra, proveïda d'una porteta o finestreta, i com que el sepulcre era a pla terra, entre el sepulcre i la mensa quedava aquest espai que servia de confessió. D'això ens pot donar una aclaració més gràfica la figura 3 que reproduïx la confessió de San Giorgio in Velabro la qual de fet és una doble confessió, puix que hi ha la con-

fessió *A* davant el sepulcre *B*, i la confessió *C* amb finestreta *E* entre el dit sepulcre i la mensa.

Quart tipus. És la confessió subterrània, tant si el sepulcre era al fons de la terra com sobre el nivell de l'església. La confessió de Santa Pràxedes (fig. 5) ens en pot donar una idea. Aquesta mena de confessió consistia en uns corredors *B, B, B*, que seguien la línia de l'absis i conduïen a una cambra *C*, que era la confessió que donava al sepulcre per medi de reixa o bé simplement donava a la paret, darrera o sobre la qual hi

Fig. 4. — Altar-confessió de Sant Cosme i Damià a Roma.
Confessió en el suport de l'altar.

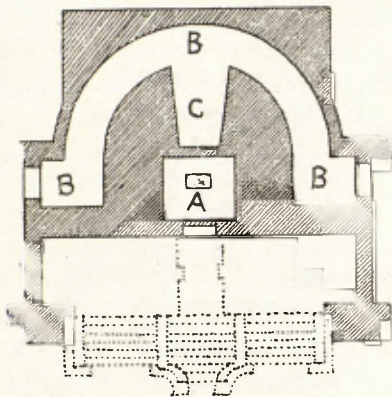

Fig. 5. — Confessió de Santa Pràxedes a Roma.
BBB corredors conduint a la confessió *C* donant al sepulcre *A*.

havia el sepulcre del màrtir *A*. D'aquests tipus de confessió, la més solemne i la preferida a Roma, n'hi ha moltes variants que no divergeixen essencialment les unes de les altres.

Tots aquests quatre tipus de altar-confessió, avui segons les actuals prescripcions canòniques no reuneixen les condicions perquè l'altar sigui consagrat, a causa de la indeguda situació del sepulcre. Hom podria construir qualsevol dels tipus aquí descrits per a la veneració de relíquies insignes, però caldria posar en l'altar i amb una forma inamovible altres relíquies en la forma exigida per a la consagració d'altars.

II. — ALTAR AMB EL SEPULCRE EN EL SUPORT. — No cal dir

que el sepulcre era un petit reconditori per petites relíquies. En tenim exemples en el segle vi, però no es generalitza fins després l'època carolíngia. Aquest sepulcre en el suport es presenta indiferentment; *a*) en el sòcol o base del suport (rarament); *b*) en l'interior o massa del suport massís dins la qual s'ha deixat un buit accessible per medi d'un forat a fi de poder-hi amagar les relíquies; *c*) en un dels costats del suport, al davant o al darrera de l'altar (altar consagrabable); *d*) sobre el suport de l'altar i sota la mensa, tant si l'altar era massís, com si era buit o si era sustentat per una o varies columnes o un pilar (altar també consagrabable, exceptuat els de menys de quatre columnes).

Aquesta solució del sepulcre de relíquies en el suport de l'altar fou molt corrent o la més corrent a Catalunya sobretot en la forma C i D suara detallades. Així trobem altars massissos amb suport de mamposteria o de maons que tenen una petita cavitat en la part davantera o en la part superior del suport a posta per a contenir la capsa o *theca* de les relíquies. Igualment tenim una pila de casos en què les relíquies són dipositades sobre un capitell més antic que fa de suport i que en la part superior se li havia fet un clot per contenir les relíquies. No és rar tampoc entre nosaltres (a Ollana, Seu d'Urgell) el cas d'utilitzar un *cippus* romà, el *foculus* del qual servia com a sepulcre de relíquies.

III.—ALTAR AMB EL SEPULCRE EN LA MENSA DE L'ALTAR.— La solució consistia en fer un clot més o menys gran i quadrat en la llosa que servia de mensa. Trobem algun cas esporàdic ja en l'antiguitat cristiana, però ni en l'antiguitat cristiana ni en l'alta edat mitja no tingué aquesta solució cap preferència. Ja fou una altra cosa des del segle xi en el qual començà a propagar-se per raons de major comoditat, però tenia el perill de poder ésser profanat més fàcilment el sepulcre de les relíquies. Avui dia, també per raons de comoditat, és la forma més corrent de sepulcre, però no la més adequada litúrgicament com ja veurem després.

FORMES D'ALTAR

Vista la disposició interna de l'altar, anem ara a estudiar la seva forma externa i artística. Com que enfoquem aquest estudi amb un caràcter pràctic, adoptarem l'encertada distribució que en fa el P. Braun en l'obra ja esmentada, la qual aquí gairebé no fem més que extractar.

Les diferents formes d'altar es redueixen a aquestes: I. Altar taula; II. Altar-caixa; III. Altar-massís; IV. Altar-sarcòfag.

I.—ALTAR-TAULA.—L'altar-aula és l'altar més antic i el que ha tingut un desplegament més artístic, el que més se separa del concepte de l'altar pagà o jueu, i aquell del qual totes les altres formes no són més que unes interpretacions suggerides amb motiu de guardar relíquies en l'altar. L'altar preconstantinià ja hem vist que era una taula vulgar, generalment de fusta. Després del segle iv aquests altars de fusta en forma de taula no s'aboliren ni foren prohibits fins a una època bastant tardana, però perderen un poc de prestigi quan el Concili d'Epaona (segle vi) decretà que sols eren consagrables els altars de pedra. La novetat de la interpretació catòlica de l'altar fou el fer l'altar-aula de pedra, i el donar caràcter litúrgic a allò que era un simple moble de casa.

L'altar-aula és l'altar la mensa del qual està sostinguda per un o diversos suports.

Altar-aula de suport únic.—El suport pot ésser una columna o un tros de columna antiga amb capitell, una pilastra quadrada o poligonal, de pedra o de maons, un *cippus* o un feix de columnetes formant una sola pilastra. Aquesta forma és molt antiga i corrent. A Catalunya tingué una gran acceptació en llocs on podien donar forma artística a l'altar. Quan no podien construir-se la columna o el capitell els anaven a cercar en monuments romans, romans-cristians o bé carolingis. La mensa, per raons d'equilibri, havia d'ésser molt petita. Un exemple ben conegut d'aquesta forma és l'altar de Santa Eulària en la cripta de la Seu

Barcelonina. Vegi's el rústec de Tahull (fig. 6) i el més ornat d'Auriol (França) (fig. 7). Aquesta mena d'altars no són consagrables.

Altar-taula de dos suports.—Pocs exemples i de poca gràcia. Vegi's l'altar de la capella de Santa Tecla, al costat de la Catedral de Tarragona (fig. 8). Una variant italiana un poc més graciosa fou el substituir les dues pilastres per dues àmfores de marbre o per dos àngels de la mateixa pedra. No consagrable.

Altar-taula de tres suports.—Poquíssims són els exemples que en podríem dir purs o siga de tres columnes o pilastres. Però sovint succeeix que un dels suports és la paret a la qual es recolza la mensa. Exemple: l'altar de Sant Feliu de Girona. No consagrable.

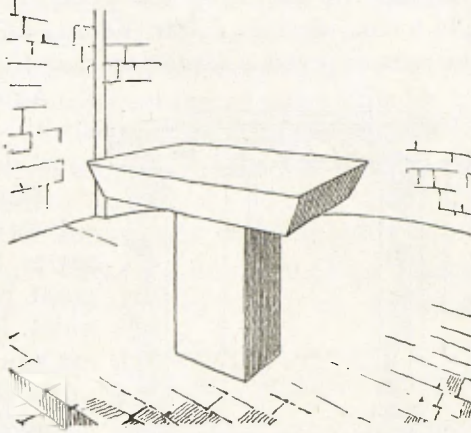

Fig. 6 —Altar-taula de suport únic de l'església de Tahull.

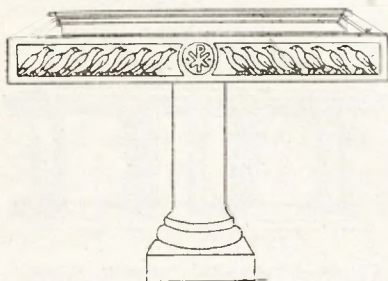

Fig. 7. —Altar-taula de suport únic d'Auriol (França).

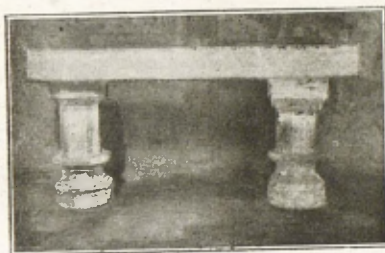

Fig. 8.—Altar-taula de dos suports de la Capella de Santa Tecla, Tarragona.

Altar-taula de quatre suports.—Es una solució molt freqüent i la més antiga, per bé que l'art gòtic no la preferí pas, però en

canvi després retornà el seu prestigi i el renaixement italià en féu la forma ideal de l'altar. És una de les formes més escaients i que més es presta a ésser decorada (fig. 9).

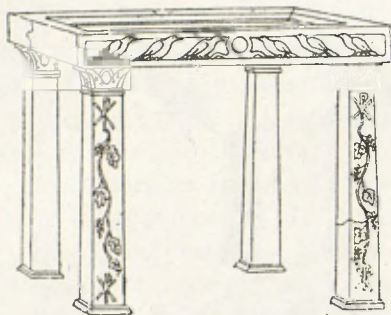

Fig. 9. — Altar-taula de quatre suports.
Pilastres a Baccano i la mensa a Sant Víctor
de Marsella. Segle v.

Aquesta mena d'altar segons els últims decrets de la Congregació de Ritus és consagrabable.

Altar-taula de cinc suports. — Pocs exemplars en els primers segles. Sovint el pern central era posat per a tancar-hi les relíquies. El Renaixement transformà aquest pern central en una urna de guardar relíquies o bé en algú altre tema decoratiu, (fig. 10). Tenim un exemple gòtic en l'altar dels sastres a la Catedral de Tarragona.

Altar-taula de més de cinc suports. — Els altars-taula amb més de cinc suports no són anteriors al segle XII. Aquesta complicació no ve fins que els altars prenen unes proporcions grans i magnífics en les noves catedrals i abadies que per aquells temps es bastien. La mensa era una pedra d'una sola peça enor-

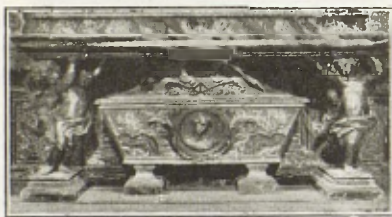

Fig. 10. — Altar taula de 5 suports.

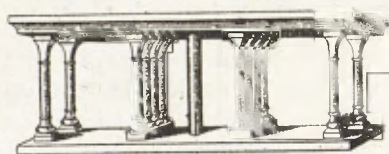

Fig. 11. — Altar taula de 12 suports. Poblet.

me com en tenim exemples en la mensa dels altars de Sant Cugat i de Poblet. El nombre de suports variava segons les dimensions de l'ara i segons la complicació artística. L'altar de

Poblet (fig. 11) té 12 columnetes i un piló central. També els altars de les Catedrals de Piacenza i Pisa en tenen 13.

A voltes la mensa es recolza immediatament sobre arcades, les quals amb llurs corresponents columnes estan situades a les quatre vores de la mensa. En aquest cas pot succeir que hi hagi dins la ratlla de les columnes un gran massís que també i principalment sostingui la mensa (fig. 12).

Altres vegades en lloc de columnetes trobem petits murs o lloses verticals que sostenen l'ara. És una solució no desconeguda dels antics: en algun cas es feien servir els espais que

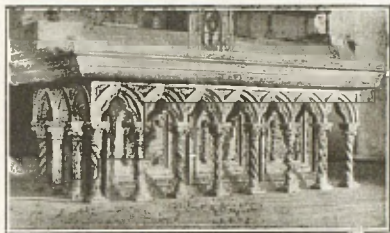

Fig. 12.—Altar-taula de diversos suports: massís i columnes. Assis.

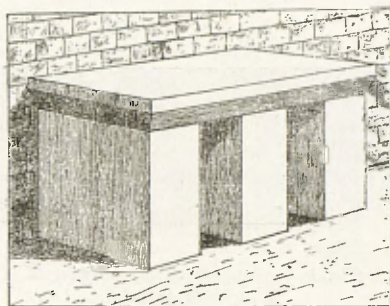

Fig. 13.—Altar-taula de suports en forma de murs. Ripoll.

quedaven entre mur i mur per a guardar-hi amb reixes les relíquies (fig. 13).

També trobem el cas de posar mènsules en lloc de columnes. Un sol cas es troba en l'edat mitja, però més freqüent des del segle XVIII a Itàlia (fig. 14). A voltes les mènsules es recolzen sobre la paret sense arribar a terra, i en aquest cas particular l'altar no és consagrabable (fig. 15). Totes les fórmules estan en condicions per a ésser consagrat l'altar.

II. — ALTAR-CAIXA. — L'altar-caixa és el que té el basament (*stipes*) de la mensa format per quatre lloses o quatre lleugeres parets que deixen buit l'interior i constitueixen una veritable caixa.

Podem considerar dues menes d'altar-caixa: 1.ª Aquell altar

que té el basament (*stipes*) completament clos i el seu interior és inaccessible. (Aquesta mena d'altar-caixa sovint es confon, almenys externament, amb l'altar massís de basament ple). 2.ª Aquell altar que presenta una obertura en el seu basament buit i per tant pot utilitzar-se el seu interior. Aquest és el tipus més pur i estricte d'altar-caixa, i del qual únicament parlarem.

L'altar-caixa d'interior accessible tingué tres finalitats: A) Per a formar la confessió. B) Per guardar relíquies. C) Per guardar algun tresor o objectes litúrgics.

Fig. 14. — Altar-taula de diversos suports en forma de mènsules.

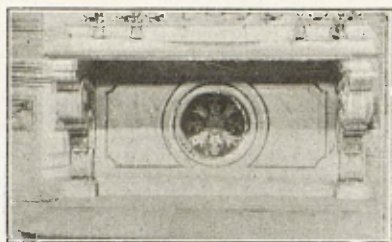

Fig. 15. — Altar-taula de suport en forma de mènsules recolzades a la paret. Sant Nicolau de Tolentino, Roma.

A. *Altar-caixa amb confessió.*—És la finalitat més antiga que es donà al basament buit de l'altar. Ja hem dit que la confessió era pròpiament la cambra o espai buit relacionat amb la qual, en el sòl o en el subsòl, hi havia el sepulcre del màrtir. La figura 3 ens dóna una perfecta idea de l'altar-caixa amb confessió: la B indica el sepulcre; la C l'interior del basament buit o confessió; la E la finestreta o portella que dóna accés a la confessió. L'altar de Sant Joan evangelista a Ràvena (fig. 16) ens en dóna l'aspecte exterior i artístic. La portella (*fenestella confessionis*) es tancava amb una reixa de bronze o de marbre. Una altra bella solució d'aquesta mena d'altar és la de Sant Alexandre (segle v) (fig. 17) a Roma, que presenta la part anterior formada per un marbre artísticament trepanat amb una obertura més gran per servir de finestra de la confessió.

En aquesta mena d'altars el sepulcre de les relíquies no ofereix les condicions exigides perquè l'altar pugui consagrar-se.

B. *Altar-caixa per guardar relíquies*.—Aquest altar venia a ésser un recipient per contenir arquetes de relíquies o altra mena de reliquiariis. Les relíquies no tenien cap íntima relació amb l'altar; podien treure's i posar-se sempre que es volia. No eren allí *sepultades*, sinó simplement tancades: no eren allí en forma del sepulcre exigít per la consagració, sinó que eren dipositades allí com a lloc de més seguretat i devoció, i per això no eren tancades amb el *sigillum* (placa de marbre) d'una manera

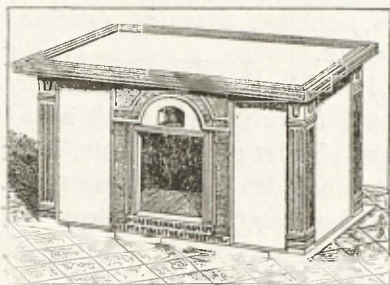

Fig. 16.—Altar-caixa per a confessió.
Sant Joan Evangelista a Ràvena.

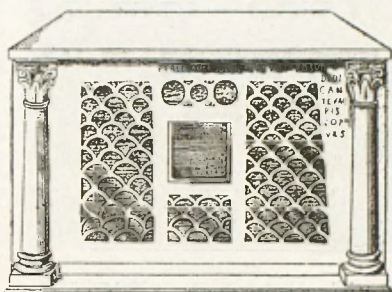

Fig. 17.—Altar-caixa per a confessió,
Sant Alexandre a Roma. Segle v.

inamovible per mà del bisbe, sinó que eren tancades amb porta o reixa proveïda de pany o senzillament de baldó. Per tant aquelles relíquies no tenien res que veure amb les relíquies exigides per a la consagració de l'altar.

Aquest tipus d'altar tingué una forta preponderància, especialment a Itàlia, en temps del Renaixement i Barroquisme, gràcies a la nova revinguda de devoció envers les relíquies des del segle xvi. Una bellíssima mostra la trobem en l'altar de Sant Ambrós de Gènova (fig. 18). Aquest tipus d'altar és una esplèndida solució per a dipositar-hi relíquies que sovint es tenen en llocs no massa escaients. És un cas molt corrent el d'una associació o confraria que té uns reliquiariis que surten un cop a l'any en la festa del Sant Patró, i tota la resta de l'any han d'es-

tar arreconades en un armari de trastos. Amb aquesta solució s'evitarien aquestes irreverències.

C. *Altar-caixa per guardar algun tresor o objectes litúrgics.*—Una tal destinació del basament buit de l'altar fou una idea tardana en la baixa edat mitja: comença al segle XIII especialment a Alemanya, i amb preferència en l'altar major. Diversos estatuts sinodals del segle XVII prohibeixen aquesta destinació i actualment la prohibició ha estat refermada amb nous decrets de la Congregació de Ritus. L'altar ha d'ésser un altar i no un

armari, encara que sigui només que per guardar objectes litúrgics, calzes, casulles, canadelles, etc.

Fig. 18.—Altar-caixa per guardar reliquies.
Sant Ambrós de Gènova. Segle XVII.

III.—ALTAR-MASSIS.—L'altar-massís és aquell que té el basament ple, fet amb carreus, amb obra de pedra o de maons o bé també amb grans lloses que no presenten cap accés a l'interior. Aquest tipus d'altar es troba ja en l'antiguitat cristiana i en

l'edat mitja, i encara tingué gran preferència fins al segle XVIII com una solució rústega i barata dissimulada per l'antependi. A Catalunya, on els antependis adquiriren gran prestigi, fou una solució molt adoptada en tots els temps fins als nostres dies.

Sovint al costat o darrera d'aquesta mena d'altars hi ha un nínxol de poques dimensions que servia com a tresor o custòdia de reliquiaries, calzes, etc., o bé per a posar-hi les canadelles (freqüent després de l'edat mitja): o bé per a tirar-hi les ablucions, com a una piscina: o bé, excepcionalment, per a guardar-hi l'Eucaristia.

L'altar-massís reproduïx en ple la forma de caixa i principalment de taula; mai la forma de sarcòfag. No obstant aquesta forma d'altar fou anomenada equivocadament altar-sarcòfag. Però aquest altar ni decorativament no té per model un sarcòfag: l'altar conté un sepulcre de relíquies, però no és un

sepulcre. La idea de donar forma de sarcòfag a l'altar no vingué fins el Renaixement, i especialment en ple Barroquisme.

El basament massís de l'altar es presta a moltes i molt artístiques combinacions, les quals han estat totes explotades a través els temps i estils. Així tenim el basament rústec i llis que exigeix el complement de l'antependi, pali o frontal. El basament ornat amb relleus escultòrics com un antependi de pedra, l'altar major de Tarragona és així; en el Renaixement prengué formes més lliures. El basament ornat amb mitges columnes; una a cada caire o bé a tot el llarg del massís (fig. 19) amb arcades o sense. El basament ornat amb arquacions i figures isolades (fig. 20): o bé amb marqueteria de marbre de diferents colors que formen dibuixos de figures o flors o bé dibuixos geomètrics.

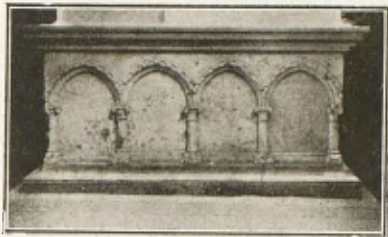

Fig. 19. — Altar massís ornat amb columnes i arcades. Aitar lateral a Sta. Marta, Tarascó.

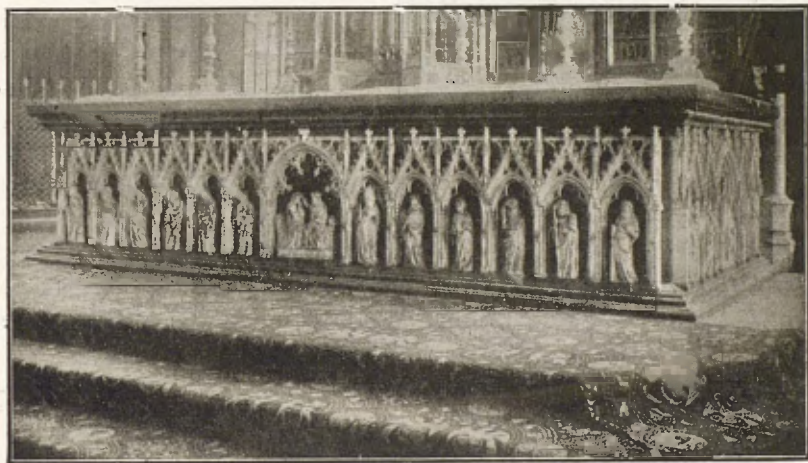

Fig. 20. — Altar massís amb arquacions i figures isolades. Catedral de Colònia.

IV.—ALTAR-SARCÒFAG. — L'altar-sarcòfag és aquell que presenta un basament en forma de sarcòfag. És el tipus d'altar més tardà, que no apareix fins al segle XVI. És la forma preferida del barroquisme i rococó, i el que més s'avé a les ondulants modulacions d'aquest estil. Ve a ésser com a una variant de l'altar

Fig. 21. — Altar-sarcòfag.
Altar major a Santa Maria de Vailvidrera.

massís. S'originà a Itàlia sota la pressió dels records clàssics. Per tant no té un origen litúrgic. L'altar no havia estat mai considerat com sepulcre de Sants: la seva decoració simbòlica mai no és funerària, ni fins el simbolisme de l'altar com sepulcre de Crist hi tingué cap intervenció. Aquest tipus d'altar fou més general on esclatà més fort el Renaixement o el Barroquisme. A Catalunya tingué una acollida entusiasta; molts basaments d'altar antic foren substituïts per aquests basaments sarcòfàgics que generalment, a despit del que estrafeien, eren de fusta artísticament escultu-

rada i policromada. La forma més popularitzada fou aquesta de la fig. 21, que és una imitació d'un sarcòfag renaixentista de formes bombades.

NORMES PRACTIQUES PER A LA CONSTRUCCIÓ D'ALTARS

Preliminars.—Abans de donar normes concretes sobre construcció d'altars cal fer avinent que aquí únicament parlem d'altars *fixes* que junt amb el suport o basament pot ésser tot ell consagrat. Perquè hi ha dues menes d'altar: l'*altar fixe* i l'*altar portàtil*. L'altar fixe és aquell que està constituït per un suport i una mensa de pedra que el cobreix del tot i ambdós estan inamoviblement units, i formen una sola cosa. L'altar portàtil, que les Rúbriques anomenen *ara*, és una senzilla llosa de pedra, consagrada pel Bisbe, suficientment ampla perquè hi càpiga l'Hòstia i el Calze. Aquesta llosa de pedra es posa damunt una mensa o basament de pedra o fusta o qualsevol altra matèria, que pren la forma d'un altar fixe, amb el qual no forma una sola cosa.

Matèria.—La mensa de l'altar fixe i consagrabable ha d'ésser de pedra; d'una sola peça, natural, íntegra i no frangible. Es pot utilitzar tota mena de pedra i de qualsevol color, de des el marbre fins a la pedra vulgar, a condició que sigui dura i compacta. Queda així prohibida tota mena de pedra artificial, com el ciment, asfalt, guix o terra cuita. El basament de la mensa és de desitjar que tot ell sigui de pedra, però també es pot construir amb maons, mà d'obra o ciment, però a condició que en aquest cas es posin quatre pilastres o columnetes, una a cada cantó, que arribin de terra fins a la mensa i sostinguin aquesta i on puguin fer-se les creus de la consagració per part del Bisbe.

La mensa i el seu suport, únic (altar-massís) o múltiple, han d'estar directament i incommoviblement units. No val a interposar capitells de metall entre els suports i la mensa: poden posar-se falsos capitells de bronze que es posen com una argolla a la columna.

No és necessari marcar amb creus esculpides o pintades els indrets on el Bisbe ha de fer les creus de consagració.

Mides.—Respecte a les mides, les rúbriques no determinen

res en concret. Cal naturalment que l'altar tingui les proporcions necessàries perquè un sacerdot hi pugui celebrar còmodament la Santa Missa, sol o assistit d'altres ministres sagrats. L'alçada de l'altar ha d'estar proporcionada al celebrant; la llargada, ha d'estar proporcionada al presbiteri; de manera que en l'alçada ha de presidir un criteri pràctic, i en la llargada, un criteri estètic, tendint però a què l'altar no tingui unes proporcions massa allargassades, que més que una taula semblaria un taulell i seria un greu conflicte per a complir les rúbriques referents al cibori o baldaquí.

Havem pres les mides d'un altar que reunia unes mides molt discretes i encertades, algunes de les quals poden variar segons el lloc o altres circumstàncies, tal com ja fem notar aquí; i a base d'elles aconsellem les següents mides:

L'alsada en conjunt de la mensa i del seu basament ha d'oscilar entre els 0'95 als 0'98 cms.

La llargada de la mensa podrà ésser molt variada segons les proporcions del presbiteri: el mínimum són 150 cms.; la d'un altar menor, uns 200 a 211 cms.; la d'un altar més gran, uns 250 a 300 cms.

L'amplada o profunditat de la mensa ja pot ésser més fixa; una mida justa sense comptar la predella són 0'64 cms; queda un bon espai i un fàcil accés al sagrari. Que mai tingui menys de 0'50 cms. En el cas que no hi hagi d'haver sagrari i es pugui prescindir de predella (graó dels candelers) i es posin els candelers i vasos de flors sobre la mensa, aleshores serà molt escaient i solemne donar a la mensa uns 0'70 cms. d'amplada, mentre estigui en proporció a la llargada.

La gruixària de la mensa tindrà com a mínimum uns 0'10 centímetres. La mida més escaient són 0'15 a 0'18 cms.

Construcció de l'altar.—*Les Grades.* L'altar ha de construir-se almenys sobre una grada a causa de la seva dignitat, però ha de procurar-se que en tingui tres o, si el lloc ho permet, el nombre de grades pot arribar a cinc. En tot cas el nombre de grades sempre sigui impar. Les grades generalment són de pedra, però la superior ha d'ésser de fusta. Alguns autors de rúbriques exi-

geixen que totes les grades s'estenguin pels dos costats de l'altar. A Roma, en presbiteris relativament reduïts, com a la Capella Sixtina, la grada superior només abraça el davant de l'altar. La grada superior es procurarà que tingui de 0'80 a 100 cms. per tal que el sacerdot pugui còmodament fer les genuflexions. Les altres grades, n'hi haurà prou en que tinguin de 0'33 a 0'36 d'amplada i uns 0'15 d'alsada. En els presbiteris petits, per tal de guanyar lloc, és molt avinent matar els caires de les grades i fer-les romes.

El Basament.—El basament o suport es presta a moltes maneres d'ésser construït. El basament (*stipes*) de l'altar consagrabable havia d'ésser completament massís, per mor d'algunes cerimònies de la consagració. Però actualment ja és permesa la consagració d'un altar format per una mensa sostinguda per quatre columnes o pilastres de pedra, a condició que tot el conjunt sigui perfectament inamovible.

El basament de l'altar fixe i consagrabable pot construir-se segons els models que en el *Resum històric de l'altar* anotem que són consagrables. Si resumim els principals models direm que el basament pot ésser tot massís, de pedra o de maons flanquejats per columnes o bé pilastres de pedra. Pot ésser tot massís, però deixant a la part davantera un espai buit apte per a contenir una caixa de relíquies (procediment que no eximiria de fer el sepulcre de les relíquies exigides per a la consagració). Pot ésser un basament tot massís, voltat de columnetes ornamentals i separades del dit basament. El basament pot ésser format per murs transversals, o bé simplement per quatre columnes o pilastres.

Els altars d'una, dues o tres columnes no són consagrables.

El Sepulcre.—En l'altar que s'ha de consagrar hi ha d'haver un sepulcre per a les relíquies que s'hi han de dipositar en el moment de la consagració. Van der Stappen (*Sacra Liturgia*, v. III, p. 38), indica quatre maneres de construir el sepulcre de les relíquies en un altar fixe i consagrabable.

1.ª El sepulcre pot construir-se al mig de la part superior del basament massís, en qual cas la mensa serveix de tapa.

Aquest procediment, si bé dificulta la violació del sepulcre i conseqüent execració de l'altar, té, però, l'inconvenient que com que el sepulcre no es pot tapar sinó durant les cerimònies de la consagració i com que la tapa hem dit que era la mateixa mensa, resultaria que pel gran pes d'aquesta es necessitaria l'intervenció de treballadors i eines auxiliars, la qual cosa destorbaria l'ordenat desenrotllament de la cerimònia litúrgica. Per això mateix aquest procediment és desusat.

2.ª El sepulcre pot construir-se en la part davantera del basament massís i s'ha de tapar amb una proporcionada llosa de pedra, *tabula*, *sigillum*, *operculum*, assenyalada amb una creu esculpida per tal d'indicar que allí hi ha relíquies.

3.ª El sepulcre pot construir-se en la mateixa forma que acabem d'indicar, però en la part posterior del basament.

(Cal advertir que en aquests tres casos el sepulcre ha d'ésser tot de pedra i, per tant, no seria suficient fer un buit en el massís de maons: caldria revestir-lo de pedra).

4.ª El sepulcre pot fer-se en la superfície de la mensa, cuidant que la llosa no surti del pla de la mensa ni s'hi quedi enfonsada.

En tots els casos el sepulcre serà proporcionat al vas, capsa o arqueta que ha de contenir les relíquies. El recipient de les relíquies pot ésser de qualsevol matèria mentre siga un vas polit, *vasculum decens et mundum*, segons el Pontifical, i si pot ésser, de preu, una capseta de metall, fusta, vidre, etc., proveïda de tapa, ni massa esquifida ni massa gran, puix obligaria en aquest últim cas a fer un sepulcre massa espaiós.

La solució de sepulcre més corrent en nostres dies, és la del sepulcre sobre la mensa. Això és degut a les grans facilitats que ofereix en el moment de la consagració de l'altar. Si és la solució més còmoda, no és pas la solució més litúrgica i adequada. Perquè en aquesta última solució les relíquies estan *sobre l'altar* mentre que el lloc propi de les relíquies és *sota l'altar*.

«*Succedant*, diu Sant Ambròs, *victimae triumphales in locum, ubi Christus hostia est, sed ille super altare... istae sub altari*». «Vinguin les víctimes triomfals a pendre lloc on el Crist

esdevé víctima, però ell damunt l'altar... aquestes sota l'altar». Hi ha un fet molt interessant segons el qual a finals del segle ix cessaren sobtadament els miracles que feia Santa Gamburga i en somnis ella declarà a un sacerdot el motiu, que no era altre que aquest: «Perquè les meves relíquies són sobre l'altar del Senyor, on solament la majestat del divinal misteri ha de celebrar-se». Sigui quin vulgui el valor històric d'aquest fet, ell revela un estat d'esperit i d'opinió que era basada en el text de l'*Apocalipsi*, VI, 9. «*Et cum aperuisset sigillum quintum vidi subtus altare animas interfectorum propter verbum Dei, et propter testimonium quod habebant.* — I quant va obrir el cinquè segell vaig veure davall l'altar les ànimes d'aquells que havien estat morts per causa de la paraula de Déu i per causa del testimoni que havien donat». I la pràctica gairebé fou sempre de col·locar les relíquies sota la mensa de l'altar.

Per això creiem amb el P. Braun que el lloc apropiat de les relíquies és sota l'altar i que cal restaurar aquesta tradició secular, que d'altra banda no ha de portar gaire enrenou ni fadiga en l'acte de la consagració de l'altar.

La construcció del sepulcre sota l'altar tampoc seria pas gaire complicada. En el basament massís es podria adoptar la manera 2.ª i 3.ª de sepulcre que hem descrit a dalt: una cavitat qua-

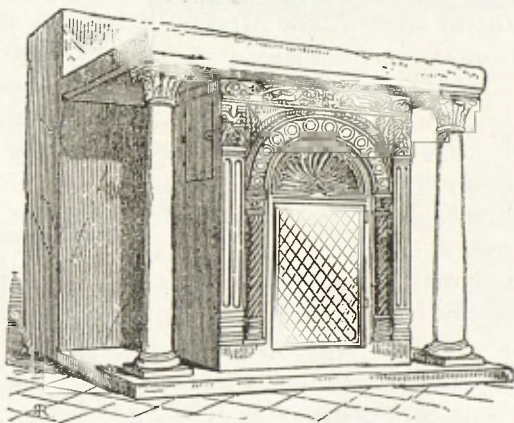

Fig. 23. — Altar de San Giovanni in fonte, Ravenna.

drada, rectangular o en forma de nínxol, revestida de pedra, no massa avall i millor en la meitat superior del basament a fi que l'unció del sepulcre per part del Bisbe pugui ésser més avinent.

En el cas que no es prefereixi un basament massís es pot adoptar la fórmula per la qual dóna peu l'altar de San Giovanni in fonte, de Ravenna (fig. 23). Així podria construir-se un basament de quatre columnes o de dues columnes i suport seguit al darrera com el de Ravenna amb un massís quadrat al mig on podria obrar-se el sepulcre amb una bella i vistent decoració.

Orientació de l'altar.—Dençà d'alguns segles, els altars són, en general, orientats de manera que el sacerdot celebra la Missa girat vers la paret del fons de l'absis o de la Capella. Però sempre, especialment a Roma, algunes basíliques i esglésies han servat la usança primitiva de tenir l'altar major orientat per celebrar-hi Missa de cara al poble. En la restauració d'alguns presbiteris, modernament s'han construït altars ambaquesta poc usada orientació. Cal dir, per ésser complets, que no hi ha cap rúbrica ni cap text litúrgic que impideixi aquesta orientació. I si alguna rúbrica s'hi refereix, és per a suposar que alguna vegada hom diu la Missa de cara al poble. (Vegi's *Ritus servandus in celebratione Missae*, V. 3).

La Mensa

La mensa de l'altar no sempre ha estat rectangular com és generalment ara. Les taules que constituïen l'altar pre-constantinià eren rodones, però llur forma circular no era pas la preferida, puix que la forma rectangular oferia més avantatges pel fi a què era destinat l'altar. La forma de mensa circular fou excepcional. Se'n conserva una, l'única rigorosament circular, a la Catedral de Besançon (fig. 24). Un tipus un poc més corrent especialment entre els coptes, per bé que rar, fou la mensa semicircular com la que es guarda en una col·lecció particular a Mettlach (fig. 25). També constituïren una raresa

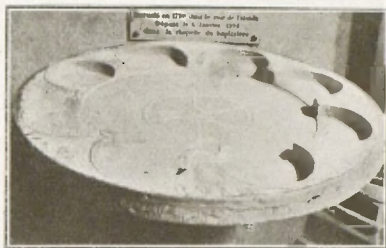

Fig. 24.— Mensa circular amb decoració lobulada, Besançon.

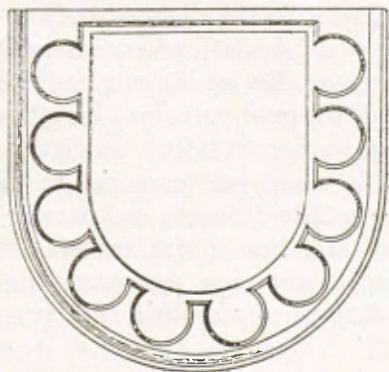

Fig. 25.— Mensa semicircular amb decoració lobulada, Mettlach.

les menses quadrades. La forma típica fou la de la mensa rectangular la qual sols sofrí lleugeres mutilacions en temps del rococó, com sigui que per amotllar la mensa a les sinuositats d'aquest estil se li esmotxaren els angles davanters, i aleshores, per compte de tenir quatre costats, en tingué sis.

Una particularitat digna de notar-se és que moltes menses antigues, en l'alta edat mitja,

presentaven la superfície un poc enfondida, com si estessin voltades amb un marc obrat en la mateixa pedra de la mensa, i formaven aigüera sense forat escorredor.

Aquesta particularitat era deguda a què en cas de vessar-se el calze, el *sanguis* no caigués en terra. Segurament que aquesta precaució degué resultar contraproduent perquè les estovalles devien fer fàcilment palanca i provocar el trabucament del calze. El fet és que en els altars romànics ja no es troben sinó

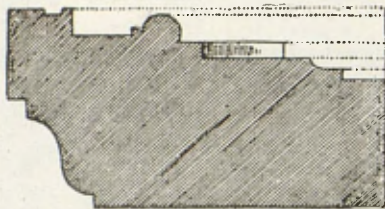

Fig. 26. — Secció de la mensa amb decoració lobulada, de la Catedral de Girona.

com un aprofitament de temps més antic. Aquest tipus de mensa enfondida es troba especialment a Itàlia, Sud de França i Catalunya. A Catalunya tenim menses enfondides a Sant Pere i Santa Maria de Terrassa, Empúries i la Catedral de Girona. Aquesta última és de les més interessants que existeixen per

la seva profunditat i motlluratge (fig. 26).

Una altra particularitat de les menses és llur decoració. Un motiu decoratiu que ha donat molt a parlar és el que es veu a la mensa de Bésançon (fig 24) o siga els lòbuls que ressegueixen la vora de la mensa. Algú ha apuntat la idea que aquests lòbuls, que es troben en moltes menses antigues, entre elles les de Girona i Empúries, eren destinats a disposar simètricament els pans fermentats que havien de consagrar-se. En les obres pòstumes de Mabillon, vol. I, hi ha un estudi sobre el pa àzim i en ell es comenta un manuscrit del segle ix de Sant Ildefons de Sevilla qui tingué una revelació durant la qual veié com havien de disposar-se els pans sobre l'altar. Un dels dibuixos del manuscrit dóna l'aspecte dels pans disposats en l'ordre mateix en què es troben els lòbuls en les menses antigues. Aquesta suposició no ha estat comprovada i el P. Braun la rebutjà amb gran energia.

Tantmateix si recordem que les menses anaven cberotes amb les estovalles, podem fàcilment deduir que els lòbuls

quedarien esborrats sota el gruix de les diverses estovalles per cert no massa fines.

Com a motiu decoratiu, demés dels lòbuls, es troba en la superfície de certes menses l'anagrama de Crist, una creu decorativa, o bé inscripcions. Però on la decoració esdevenia molt graciosa i simbòlica era en els costats de la mensa, la qual cobria tota la gruixa de la llosa. Els temes eren l'anagrama de Crist flanquejat de coloms o d'anyells: l'*Agnus Dei* acompanyat simètricament per anyells; un vas del qual en surten dues branques

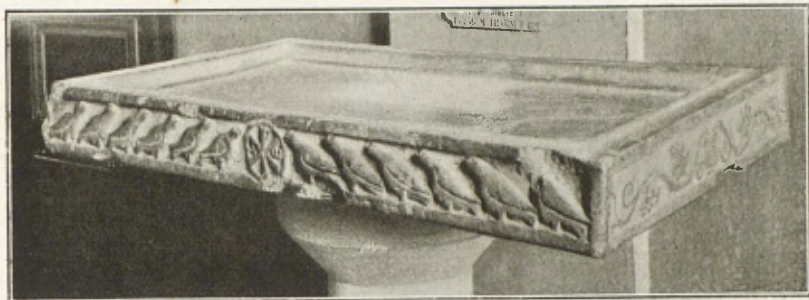

Fig. 27. — Mensa de costats decorats. Auriol, Aix, Museu. Segle vi.

ondulants de cep amb els seus corresponents raïms com allusió eucarística (fig. 27).

La decoració de les menses es perdé aviat com una cosa inútil i invisible sota els antependis i estovalles que queien al davant de l'altar. De manera que són molt antigues i rares les que resten decorades. Actualment que retorna l'antic esplendor litúrgic de l'altar, que sovint les tovalles es deixen caure només que pels costats tot deixant visible el costat fronter de la mensa, creiem que caldria ressuscitar aquesta perduda decoració dels costats de la mensa, com un ornament intrínsec de l'altar (si hagués d'anar tapat per l'antependi), o com un ornament de l'altar i a la vegada un bell efecte al ulls dels fidels que els suggerís la sublim dignitat de l'altar cristià (quan per raó de la bellesa de l'altar pot prescindir-se de la decoració litúrgica de l'antependi).

Cibori

RESUM HISTÓRIC

EL ciborigairebé és una creació del Cristianisme, que no tingué models ni en l'Antic Testament ni en els antics cultes, per bé que hi hagué certes capelletes i cobertes de sarcòfags, i templets per a estàtues que prepararen aquesta creació. Però tots aquests precedents els trobem a l'aire lliure, fora els temples i mai en columnes que directament es recolzin en terra. Ço que arquitectònicament tingué sens dubte més influència fou el *tegurium* dels sarcòfags. (fig. 28). L'Església li donà una aplicació completament nova i concreta: fou destinat a cobrir l'altar i a ésser dins del temple, sota cobert.

Fig. 28 — Tegurium de sarcòfag.

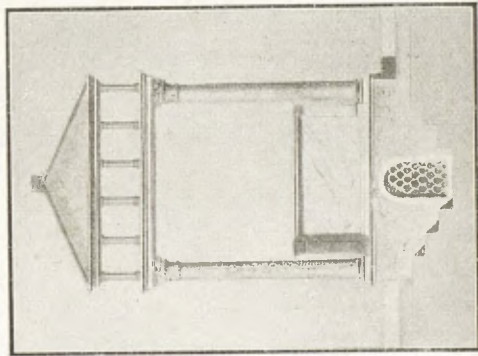

Fig. 30 —Cibori de Sant Climent,
Roma. Segle XII.

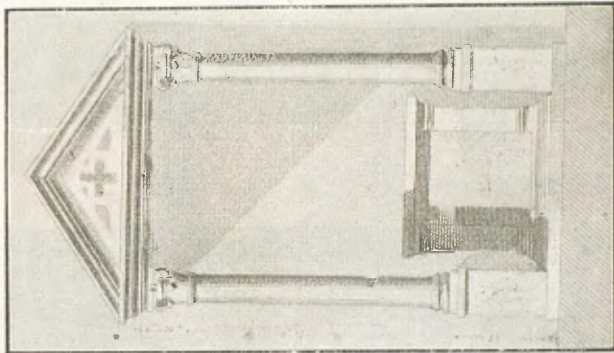

Fig. 29.—Cibori de Sta. Anastasia,
Roma. Segle XII.

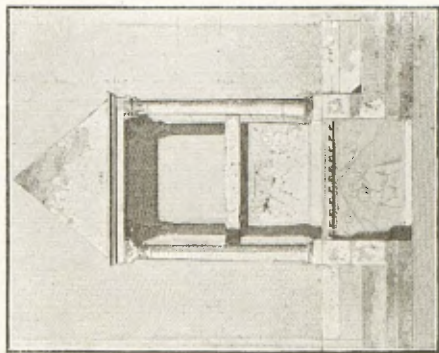

Fig. 31 Cibori de Sta. Potenziana,
Viciano Segle XIII.

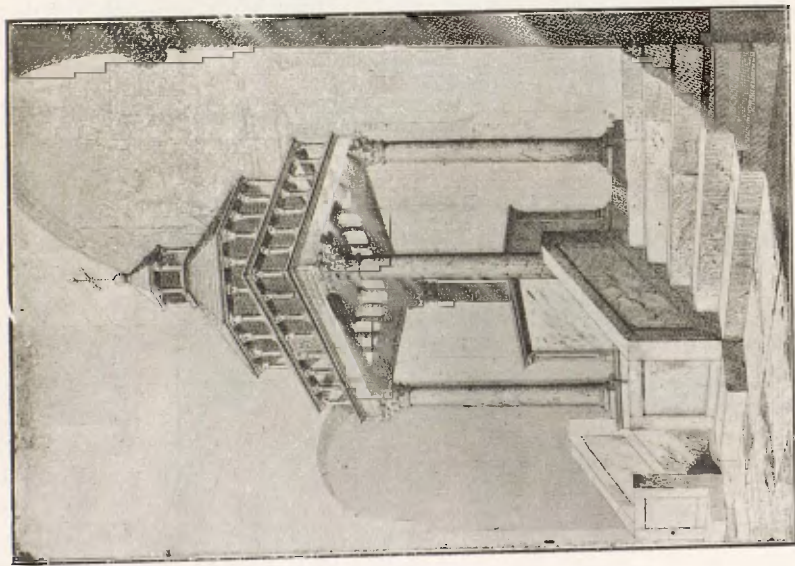

Fig. 32.—Cibori de Sant Jordi, Velabro.
Segle XIII.

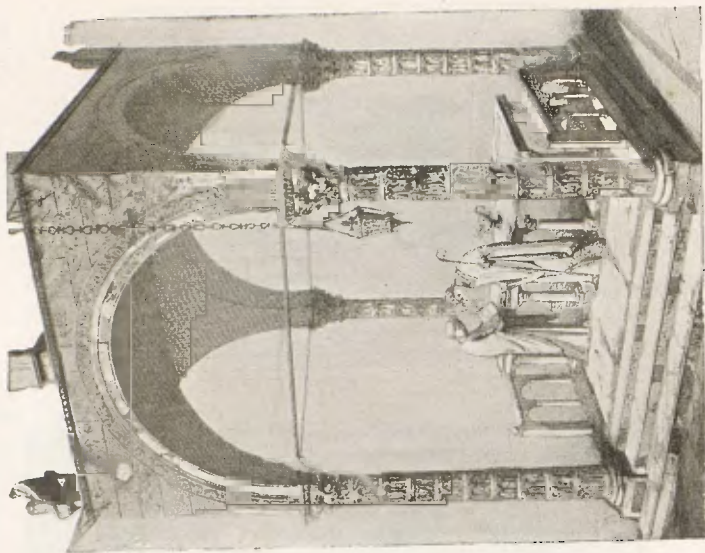

Fig. 33.—Cibori de Sant Marc de Venècia
Segle X; ampliat al segle XII.

El motiu que sugerí el cibori no fou ni el protegir l'altar de la immundícia, ni l'imitar els ciboris dels sarcòfags, ni el fet de col·locar relíquies en l'altar. El veritable motiu fou el de donar a

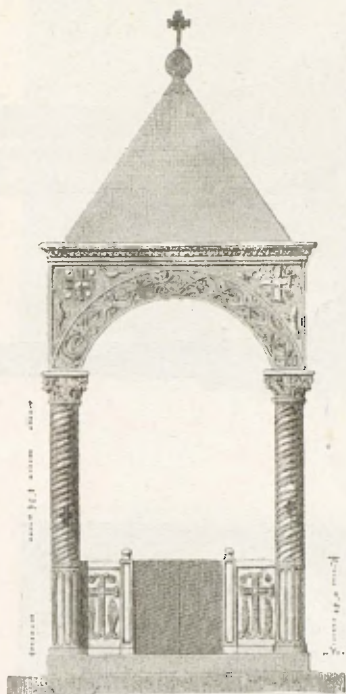

Fig. 34.—Cibori del Sant Esperit,
Ravenna, Segle ix.

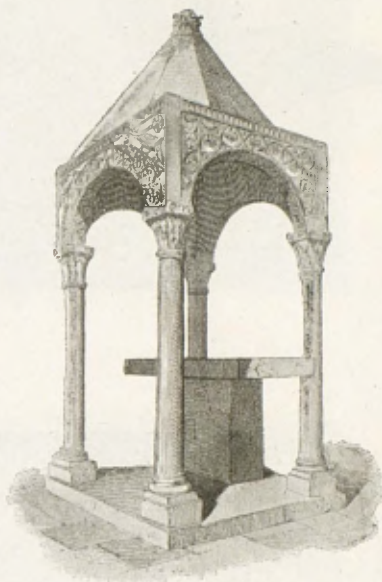

Fig. 35.—Cibori de Sant Pròsper,
Perugia, Segle . ix

l'altar una externa i més visible ornamentació que el presentés plàsticament als ulls de tots com la cosa més veneranda del temple, el sostre del qual no era suficient ni prou digne de cobriçar-lo. Tot el temple venia a ésser així *el Sant* i el cibori, el *Sant dels Sants*.

La planta típica del cibori fou la quadrada o rectangular, amb la coberta sostinguda per quatre columnes. El barroc es separà d'aquesta tradició i donà alguna variant de cibori de forma elíptica i semicircular, amb sis columnes.

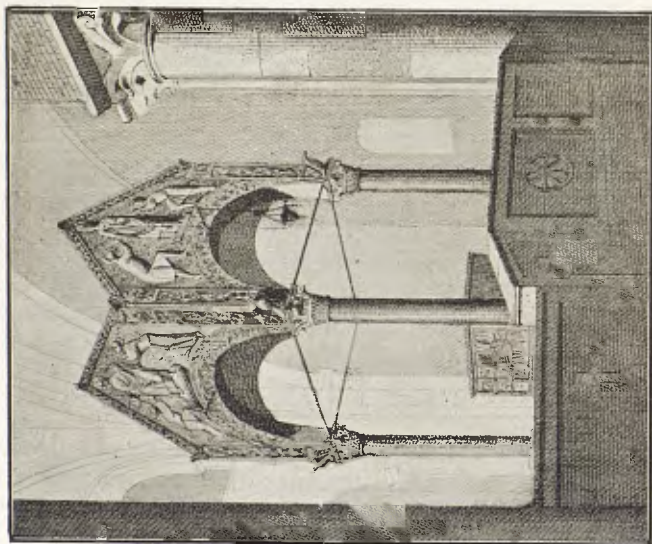

Fig. 36. - Cibori de Sant Ambros. Segle XIII.

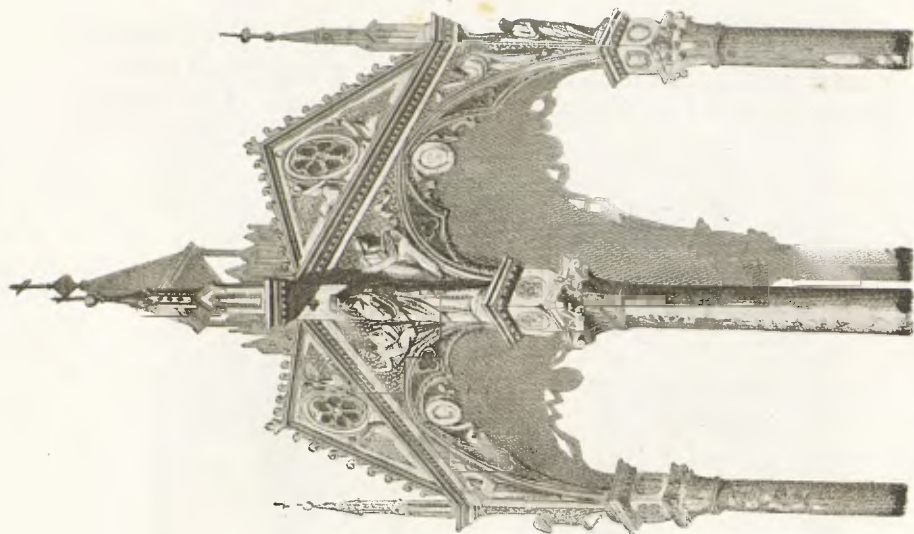

Fig. 37. - Cibori de Sta. Cecilia, Roma Any 1283.

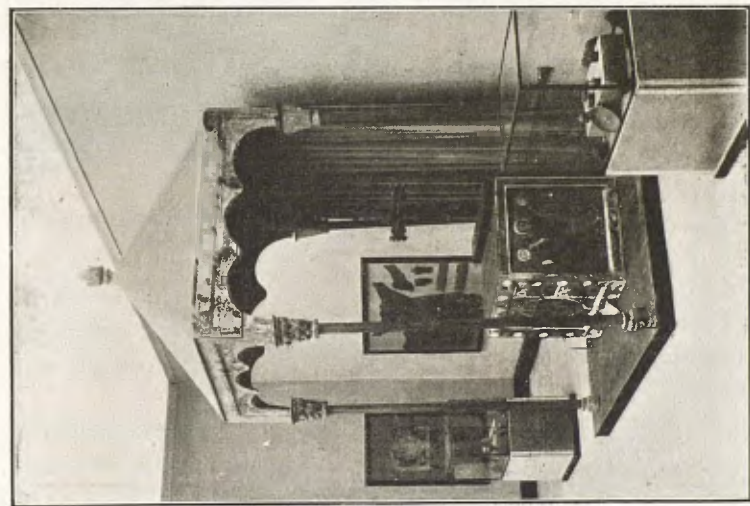

Fig. 38.—Cibori de fusta d'Estimariu.
Museu del Parc, Barcelona.

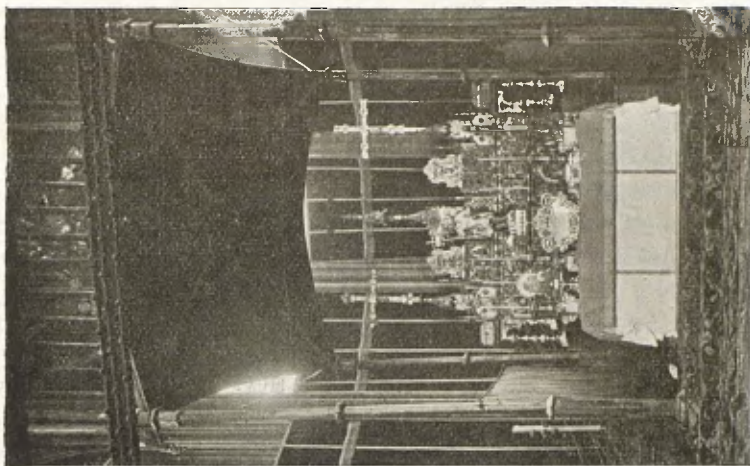

Fig. 39.—Altar major i Cibori de la Catedral
de Girona.

Dintre els més antics, els tipus més eminents són:

1. Cibori de 4 columnes, arquitrau i coberta de dues vessants: exemple, el de Santa Anastàsia a Roma (fig. 29).

2. Cibori de 4 columnes, arquitrau i columnetes sostenint la coberta de dues vessants: exemple, el de Sant Climent a Roma (fig. 30).

3. Cibori de 4 columnes, arquitrau i coberta piramidal: exemple, el de Santa Potenziana a Visciano (fig. 31).

4. Cibori de 4 columnes, arquitrau i coberta aixecada sobre dues o tres sèries de columnetes: exemple, el de S. Jordi en Velabro (fig. 32).

5. Cibori de 4 columnes, arcades, coberta plana: exemple, el de Sant Marc de Venècia (fig. 33).

6. Cibori de 4 columnes, arcades i coberta piramidal: exemple, el del Sant Esperit a Ràvena (fig. 34).

7. Cibori de 4 columnes, arcades i coberta cònica: exemple, el de Sant Pròsper a Perúgia (fig. 35).

8. Cibori de 4 columnes, arcades i cimbal derivat de la coberta de dues vessants; exemple: el de Sant Ambrós de Milà (fig. 36).

Després venen els ciboris gòtics amb coberta muntada sobre arcades apuntades i detalls decoratius propis de l'estil: exemple, el de Santa Cecília a Roma (fig. 37). Cal també incloure en aquest grup el cibori de Estimariu al Museu del Parc, Barcelona (fig. 38). Una forma excepcional és la del cibori de la Ca-

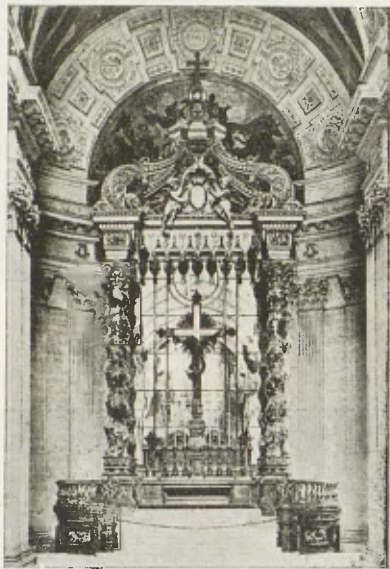

Fig. 40.—Cibori de la capella dels Invàlids, París.

tedral de Girona molt simplificat d'estructura però ric de material puix la coberta és amb planxa d'argent repujada (fig. 39).

Sota la influència del Renaixement i del Barroquisme els ciboris sofriren una notable transformació que responia a les noves fórmules ressuscitades per aquell moviment. Bernini amb el seu tan conegut cibori de Sant Pere del Vaticà creà la forma: columnes, arquitrau i una coberta que més aviat era un artístic cimal que no pas una veritable coberta (fig. 40). Algunes vegades aquesta coberta és tan esbalandrada i foradada que ja no respon a la finalitat del cibori. Per a donar més moviment i proporcions al cibori es posen en alguns casos 6 columnes.

Però no tots els ciboris renaixentistes eren arquitravats: tenim també molts ciboris d'aquest estil amb coberta sobre arcades, i aquesta coberta sovint està formada per una veritable cúpula ben tancada. També hi ha el cibori de coberta formada per mitja cúpula com ens en pot donar una idea l'altar de Sant Just a Barcelona. Hi ha encara alguna altra variant de cibori que no ens entretindrem a descriure perquè la llur característica és un defecte; defecte que consisteix en què el cibori és de fet un semicibori que només enclou la mensa de l'altar; i està empotrat dins la paret avençant-se enfora ben poca cosa. Aquests semiciboris tenen dues pilastres o dues columnes al davant, i la paret supleix els suports posteriors.

El Baldaquí

RESUM HISTÒRIC

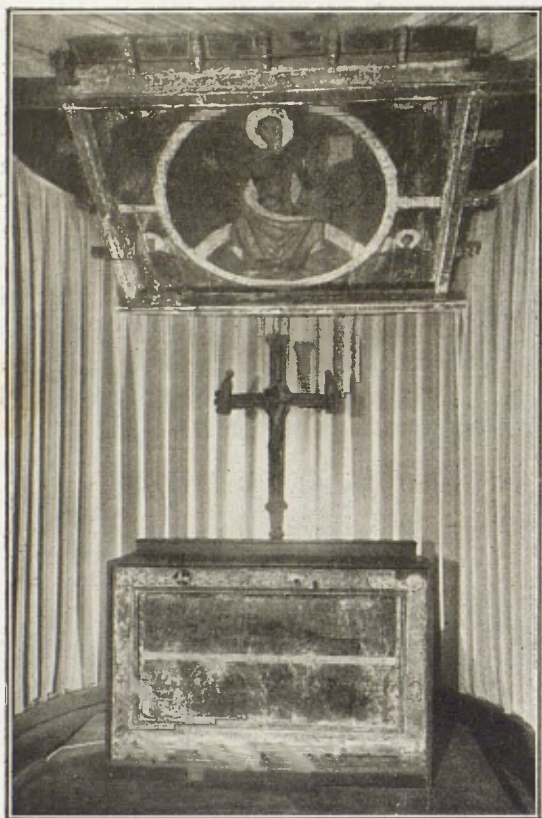

Fig. . 41. — Baldaquí de Tabernoles. Museu del Parc. Barcelona.

Es dóna el nom de baldaquí a una coberta o dosser que penja de la volta o es recolza a la paret i cobreix l'altar, en contraposició a la coberta o dosser sostingut per columnes que anomenem cibori. El baldaquí és una minimització i substitutiu del cibori. Els baldaquins més antics que esconeixen són el del Museu del Parc, de Barcelona (fig. 41), i un del Museu de Vich, que són de fusta pintada amb la figura central del

Crist de majestat. El P. Braun, equivocadament, diu que aquests baldaquins en català s'anomenen ciboris. Més aviat foren designats amb el mot *tegurium*, teulat, però aquest mot en documents antics serví per a designar el cibori. La col·locació d'aquests baldaquins es feia per medi de dues bigues travesseres i paral·leles que anaven, a nivell desigual, de part a part de l'absis sobre les quals es sostenia la coberta.

També tenim, de baixa època gòtica, baldaquins de fusta recolzats a la paret en forma molt semblant, per bé que més sortint, dels dorsers que s'acostuma posar en el tron dels bisbes. En plena edat mitja, per documents literaris i gràfics, sabem que existien baldaquins de roba de forma rodona i cònica (Vid. fig. 63).

Però aquests baldaquins de roba tingueren i encara conserven, sobretot a Itàlia, un gran esplendor. Són de forma arrodonida o rectangular i estan formats per un marc de fusta o metall, cobert (per la mateixa roba del baldaquí) o descobert (i en aquest cas decorat amb una cresteria escultòrica) al voltant del qual penja un farbalà de roba ornat de serrell i borles (figs. 42 i 43). Generalment tots pengen de la volta de l'església. Però n'hi ha alguns que són en forma de típic dosser del tron episcopal.

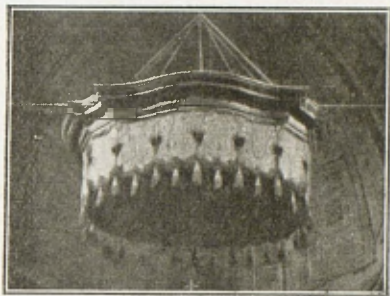

Fig. 42. — Baldaquí de roba amb marc de fusta, penjat de la volta.

NORMES PRACTIQUES SOBRE ELS CIBORIS I ELS BALDAQUINS

L'altar ha d'estar cobert per un cibori o un baldaquí de fusta, pedra, metall o roba. Així ho mana el Cerimonial de Bisbes (L. I, c. XII, n. 13). La Congregació de Ritus manà:

igualment que tots els altars tinguessin baldaquí, però aquesta disposició actualment només regeix per l'altar major i per l'altar on es guarda el Santíssim, si és diferent del major. Pius X, en les Normes per a la Visita apostòlica de la ciutat de Roma, deia:

Fig. 43. — Baldaquí i Altar major de l'Església de l'Oratori.
Londres.

«L'usança secular de les més insignes basíliques de Roma, en les quals l'altar principal és sempre recobert amb un dosser; l'ús encara en vigor en les capelles pontificals d'ornar amb un dosser l'altar on celebra el Sobirà Pontífex, prova que no es pot retreure el costum local contra la disposició del Cerimonial de Bisbes i els decrets de la Congregació de Ritus en aquest cas. Han cregut alguns que la volta de l'absis pot dispensar de l'obligació del baldaquí; però si es té en compte que el tron pontifici bo i col·locat

dessota la volta de l'absis sempre està cobert amb un baldaquí, es compendrà fàcilment que aquesta opinió no té cap fonament sòlid».

De manera que és absolutament manat que hi hagi cibori o baldaquí en l'altar major i en l'altar del Santíssim Sagrament. El cibori o baldaquí ha d'ésser completament independent de l'arquitectura del temple.

Fig. 44. — Baldaquí tèxtil i Altar major, a la cripta de la Sagrada Família.
A. Gaudí, arquitecte.

El dosser que ha de cobrir l'altar pot ésser sostingut per columnes, penjat de la volta o de les parets de l'absis, o recolzat en la paret. Ha de cobrir tot l'altar i la grada superior on directament està assentat l'altar. El celebrant ha de quedar sota del baldaquí. Respecte a la forma, el Cerimonial de Bisbes indica la forma quadrada, i diu, en el cas del baldaquí, que en quant siga possible, el color de la seva roba es conformi amb el color dels altres paraments de l'altar, i com això sovint serà molt difícil, la cosa millor serà fer el baldaquí de domàs blanc, i si es vol amb blau cel que té l'aventatge d'ésser més soferit contra el fum dels candelers. El Cerimonial de Bisbes recomana que en les grans solemnitats el cibori s'embelleixi amb flors i verd. Així mateix del cibori, per dintre o per fora, poden penjar llànties o corones de llums. Quan hi ha cibori o baldaquí no cal cap més dosser per fer l'exposició del Santíssim.

El cibori i el baldaquí havien anat desapareixent entre nosaltres i era ben de doldre perquè és la més bella i sumptuosa decoració de l'altar. Ell indica gràficament que l'altar és la cosa més digne del temple i que n'és el centre. Gràcies a Déu però, entre nosaltres van reapareixent el cibori i el baldaquí, i avui dia llur nombre ja comença d'ésser respectable i tot fa preveure que per honor de l'altar i compliment de les rúbriques entre poc temps serà molt superior. Vegi's el baldaquí de la cripta de la Sagrada Família (fig. 44) i el de les MM. Escolàpies de Girona, així com el cibori de la Catedral de Lleyda en el Catàleg il·lustrat de l'Exposició.

Antependi

RESUM HISTÓRIC

L'ANTEPENDI, *vestis, velamen, coopertorium, tabula*, etc., tal com avui generalment es presenta, és una reducció dels antics *vestes*, vestits o rics cobertors de l'altar. Es molt probable que l'altar preconstantinià anava ja cobert, demes de les estovalles, amb riques teles per tal de fer més vistent la seva dignitat. Des del segle v ja tenim documents d'aquest fet; i a partir del segle ix sabem que la usança de vestir l'altar era generalíssima, la qual cosa seria deguda al tipus d'altar massís que s'havia anat estenent. L'altar massís era ordinàriament llis i semblava demanar un complement.

Els primitius vestits de l'altar gairebé sempre el cobrien completament per tots els seus quatre costats. Quan es començà d'arreconar l'altar al fons de l'absis aleshores s'anà restringint aquest ornament, el qual en la majoria dels casos sols encloïa la cara davantera i les dues laterals (fig. 45) i ben aviat enclogué només que la part frontera de l'altar.

D'antependis n'hi havia de moltes classes i matèries. Hi havia els *antependis tèxtils* (els pròpiament palis) que foren els més antics, formats de teles precieuses, ornades de brodats, orfresos, serrells i enfilalls de pedreria, i es presentaven folgats o bé estirats, i generalment arribaven gairebé fins a terra (figura 46).

Des del segle XIII s'acostumaren a posar estirats i cobrint del tot la part davantera de l'altar. Per tal de conservar-los estirats es posava la tela sobre un bastiment de fusta, com una tela de pintor; més tard, en el Renaixement, aquest bastiment es

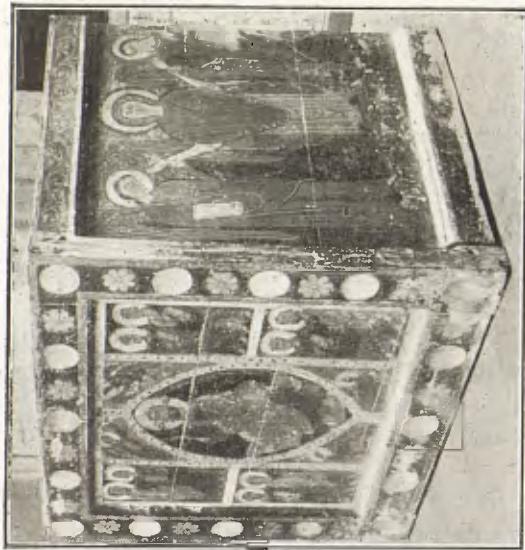

Fig. 45. — Antependi pintat de tres cares Museu del Parc,
Barcelona.

Fig. 46. — Antependi textil folgat.
Biblioteca Nacional, Berlin

Fig. 47. — Antependi textil amb frontal brodat. De la Capella de Sant Jordi de la Generalitat. Museu del Parc, Barcelona.

Fig. 48. — Antependi de vellut vermell amb sants i inscripció brodats i aplicats. Museu del Parc, Barcelona.

Fig. 49. — Antependi brodat. De la Capella de Sant Jordi, de la Generalitat. Museu del Parc, Barcelona.

convertí en un marc motllurat i visible. Una manera d'enriquir el pali era sobreposar-li una franja més rica i brodada, amb serrell i de color generalment diferent que era anomenada *frontal*, que venia a ésser una peça de recanvi per variar l'aspecte i riquesa del pali (fig. 47). Més tard el mot frontal ho designà tot, i pali i frontal foren denominacions equivalents (figures 48, 49 i 50).

Hi havia els *antependis de metall* (tabula) que junt amb els reliquiariis metàl·lics tingueren llur apogeu del segle x al xiii,

Fig. 50. — Antependi de domàs blanc amb Mare de Déu i escuts brodats i aplicats.
De la Capella de Sant Jordi de la Generalitat. Museu del Parc, Barcelona.

i llur majoria procedia dels tallers de Limoges. N'hi havia d'or, plata, aram, decorats amb esmalts, pedreria o cabuixons (vidres tallats imitant pedreria). El de la Catedral de Girona tenia el plafó davanter d'or, i els laterals i posteriors de plata.

Hi havia els *antependis de fusta* (tabula) que imitaven els rics antependis de metall i podien ésser de fusta esculpida, amb compartiments i figures de relleu; de fusta llisa i relleus de guix platejats, colrats i pintats (exclusius de Catalunya) (fig. 51); i de fusta llisa i simplement pintada amb una coloració viva que reproduís la riquesa dels rics antependis (fig. 52).

Hi havia també *antependis de cuir* gofrat i pintat (guadamacil), d'arpillera pintada (baixa època); i després una altra

Fig. 51. — El Crist i Sants Bisbes. —Antependi de fusta amb relleus de guix. Segle XII.

Fig. 52 — El Crist i els dotze Apòstols. — Antependi, de fusta pintada, del segle xi. Museu del Parc, Barcelona.

mena d'antependis que en realitat no ho eren ni es poden anomenar tals perquè formaven part complementària del suport de la mensa, però imitaven llur forma i decoració, com per exemple

Fig. 53. — Antependi imitat en pedra. Altar major de la Catedral de Tarragona.

els d'escultura com el de l'altar major de la Catedral de Tarragona (fig. 53), que sembla reproduir un antependi amb figures, o com el d'un altar lateral de Toledo (fig. 54) que reproduïx en pedra un pali de teixit. També s'han d'incloure en aquesta categoria de falsos antependis, els que estrafeien antependis brodats per medi de rajoles vidriades o de València (fig. 55).

Quant al programa iconogràfic dels antependis podem dir que les primeres figures (segle VIII) que històricament hi apareixen són el Crist i els àngels. En el segle IX el programa ja està format. L'exemple més complet és l'antependi de quatre cares de Sant Ambrós de Milà. En ell

Fig. 54. — Antependi de pedra imitant un de teixit. Altar lateral de la Catedral de Toledo.

presideix com a figura central i de major tamany el Crist de majestat voltat dels símbols dels evangelistes, i es desplega al seu entorn una sèrie de passos de la seva vida i miracles. En els costats laterals es representen diversos sants. L'antependi de Sant Ambròs de Milà essencialment ofereix tot el possible programa de decoració que consta de tres parts, que més tard les veiem per separat: Crist i apòstols; Crist i escenes de la seva vida; Crist i escenes de la vida dels sants.

Fig. 55. — Antependi imitat en rajola de València. Museu Diocesà, Barcelona.

Existeixen notícies referents a les representacions de sants en altars que els eren dedicats. En el sínode de Zelchyt (començos del segle ix) es diu: «Manem a tots els bisbes que tinguin pintats en la paret de l'oratori, o en la taula (*tabula*, antependi) o bé en els altars els sants als quals són dedicats».

També trobem com decoració escenes de l'Antic i Nou Testament relacionades entre si, així com personatges del Vell Testament, representatius de Crist.

Al segle xi esdevé freqüent la figura de la Mare de Déu com a figura central de l'antependi. (fig. 56).

Fig. 56 — La Mare de Déu i escenes de la Vida de Jesucrist — Antependi de fusta pintada. S. g. l. XII

Més tard la decoració iconogràfica es fa completament arbitrària amb figures o escenes isolades; escena predilecta era la crucifixió.

En la decoració dels antependis també entraren els símbols i les figures al·legòriques. Com a símbols: l'Anyell de Déu, el colom (com símbol de l'Esperit Sant), l'àguila, fènix, lleó i pel·licà, calze i creu. Com a figures allegòriques: les verges prudents, la personificació del dia (Phebus) i la de la nit (Diana), les virtuts, les figures de l'Església i de la Sinagoga.

NORMES PRACTIQUES SOBRE ANTEPENDIS

Respecte a l'ús de l'antependi, cal remarcar que l'antependi perteneix a la decoració de l'altar i no per altra raó és exigit en les Rúbriques generals del Missal, però si aquesta decoració es pot obtenir d'altra manera aleshores cessa l'obligació de posar-lo. De manera que si l'altar té un suport artístic (esculpit, de columnetes, amb aplicacions de metall o amb pintures, etc.), que de sí ja ofereixi un bell aspecte, en aquests casos ja no urgeix l'aposició de l'antependi. Però amb tot i que el suport de l'altar pugui ésser bell, creiem molt avinent que en les grans solemnitats es faci destacar més la decoració de l'altar per medi d'un ric antependi; amb això no es farà més que interpretar les indicacions del Ceremonial de Bisbes.

L'antependi ha d'abarcàr, de des la part superior de la mensa fins a terra, en la part davantera. Quan l'altar, és separat de la paret cal posar antependi també en la part posterior, especialment si aquesta part és vers el poble. En els costats laterals propiament no cal l'antependi perquè s'enten que van coberts per les estovalles. L'antependi, que suposem que és de teixit, s'ha de col·locar llis, sense fer arrugues, ni ondulacions, i en aquest fi és gairebé imprescindible un bastiment de fusta que sostingui estirada la roba.

La *matèria* de l'antependi no és precisada per les Rúbriques

del Missal. Per a les festes més solemnes el Cereimonial de Bisbes indica els antependis d'or o de plata o bé els de seda teixida amb or. La matèria més avinent, degut al cost exagerat dels de metall, sembla ésser la seda, domàs, vellut, brocat pels antependis rics: pels antependis comuns es pot perfectament usar una roba més basta i sofrta, per exemple el domàs de seda i cotó. També es poden usar els antependis fets de fusta esculpida o amb relleus o bé pintures.

Fig. 57. — Antependi tèxtil. Anglaterra

El *color* de l'antependi, d'ésser possible, serà bo que s'avin-
gui al color litúrgic del dia. En tot cas no es posi un antependi
d'un color declaradament litúrgic contrari al color del dia. La
Rúbrica admet els antependis sense color litúrgic, com els d'or,
plata, o els de diversos colors. L'antependi d'un altar on es faci
exposició solemne del Sm. Sagrament ha d'ésser sempre blanc
quan es segueixin els colors litúrgics.

La *decoració* de l'antependi és lliure, però la més litúrgica
i universal és la que antigament segons hem vist s'anomenava
frontal, o siga una faixa de riquesa i a voltes de color diferent
que recorria els extrems laterals i superior de l'antependi. A
Anglaterra, on l'antependi tant entre catòlics com entre angli-
cans és tan usat, aquesta decoració obté uns resultats magnífics
i gairebé insospitats (figs. 57 i 58). Si es tracta de posar-hi figu-

res cal advertir que la que més hi escau és la figura del Crist o la creu (no tant la creu amb el crucifix perquè ja és damunt l'altar). També s'hi poden posar sants, amb el Crist. També el Sant a qui és dedicat l'altar, quan no hi ha la imatge al da-

Fig. 58. — Antependi tèxtil obrat per «The Warham Guild» de Londres.

munt d'ell. Són molt avinents els emblemes referents al Crist o l'Eucaristia: anyell, pelicà, calze amb l'hòstia, etc. No s'hi pot posar la figura del Sagrat Cor separada de la persona del Crist; o bé posar-hi dos cors iguals alludint el Cor de Jesús i el Cor de Maria.

Estovalles

RESUM HISTÓRIC

L'ús de les estovalles, *lintheamina altaris, velum, pannus altaris, mappa, mensale, tobalea*, és antiquíssim: en el segle iv ja es dona com una cosa perfectament sabuda que durant la celebració dels Sants Misteris l'altar es cobreix amb un llenç. Obres d'art del segle vi, com el mosaic de Sant Vidal de Ràvena (fig. 59) ens illustren aquest ús. El nombre d'estovalles ha estat molt desigual: primitivament fou una sola; més tard varen multiplicar-se i trobem altars amb quatre i fins amb set estovalles. Al segle xvi fou decidit que el nombre havia d'ésser de tres.

Les estovalles eren especialment de lli i foren prohibides les estovalles de seda. Si la matèria de les estovalles era senzilla, ja era més rica la llur decoració. Ja hem vist en la reproducció del mosaic de Sant Vidal de Ràvena com podien ésser ornades les estovalles i com la decoració arribava fins damunt la mensa. A voltes la decoració brodada cobria tota l'estovalla. També era una cosa molt usada ornar la part anterior de l'estovalla amb una ampla vorada teixida o bé amb una estreta vorada brodada gairebé sempre només que arran de la part superior de l'altar. També es posaven guarnicions, brodats i serrells als extrems (fig. 60). Totes aquestes decoracions eren de vius colors i distreien esplèndidament la blancor de les estovalles i la feien ressaltar més. Les puntes a l'agulla o al coixí i les randes es començaren a fer en la segona meitat del segle xv.

NORMES PRÁCTICAS SOBRE LES ESTOVALLES

Les estovalles han d'ésser de lli o cànem, i no s'admet altra matèria ni que sigui més basta, com el cotó, ni que sigui més rica, com la seda. Tres han d'ésser les estovalles que cobreixen

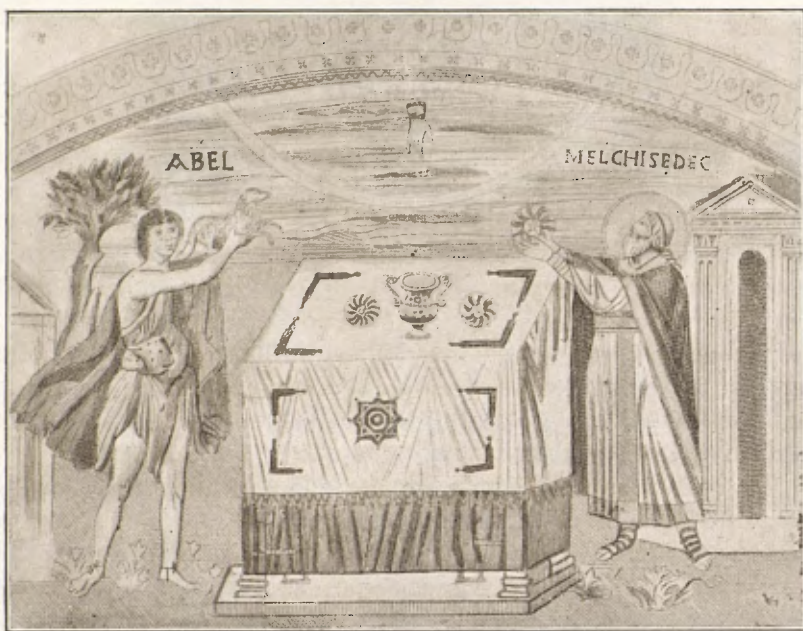

Fig. 59 — «El Sacrifici d'Abel i de Melchisedec». Mosaic de Sant Vidal de Ravenna. Segle vi

l'altar perquè lícitament pugui celebrar-s'hi la Missa. Les dues estovalles inferiors han de cobrir tota la mensa, fins en els altars portàtils on només hi ha una petita ara en els quals no n'hi ha prou de cobrir la petita ara sinó que cal cobrir tota la fusta o pedra o mà d'obra que li fa de suport. L'estovalla superior ha d'ésser prou llarga que pels costats laterals arribi fins a terra encara que l'altar sigui construït amb columnes i que tingui un artístic aspecte. Així mateix ha d'ésser prou ampla que

cobreixi tota l'amplada de la mensa, sense però que hagi de caure pel costat davanter, sobretot si hi ha antependi. Es en tots sentits preferible que l'estovalla superior només caigui pels costats laterals.

Es pot permetre el posar puntes a les estovalles. Es més ajustat a la tradició de des els temps més antics fins al segle xvii, l'ornar les estovalles amb brodats o aplicacions i serrells de colors, sobretot en el cas que les estovalles només penguin pels costats laterals, amb una disposició semblant a la que reproduïx la fig. 60. També en aquest cas sempre són preferibles les aplicacions fàcilment desmuntables

Fig. 60 — Estovalles ornades en els extrems. Fresc de la Basílica d'Assís. Segle xiii.

per a la rentada sense el perill de descolorir-se. Es poden utilitzar, per exemple, estretes franges de malla de lli o d'or brodada amb sedes de color, les quals poden aplicar-se sobre la roba de les estovalles o bé posar-les-hi en forma de entredós. També seria una bella cosa l'usar el procediment de les nostres antigues tovalloles (de caixa o calaixera) decorades amb brodat de *dechado* o amb dibuixos de fils trets i després revestits amb sedes (calats) que puguin resistir les rentades. Cal tenir present en tots els casos que la decoració jamai ha d'invasion la superfície de la mensa. Les estovalles han d'ésser beneïdes pel Bisbe o per un que en tingui facultat.

Cortines d'altar

RESUM HISTÓRIC

DEMÉS de l'antependi i de les estovalles que tendien a cobrir, tot embellint-lo, l'altar, hi havia les cortines al seu volt que semblaven voler-lo acabar d'amagar i donar-li un sagrat misteri. Aquestes cortines són anomenades: *velum, panni, tetravela, cortinae, alae, custodiae*. Tenim notícies de cortines d'altar des del segle VII en la *Vita de Sergi I* (687-701). La finalitat d'aquestes cortines fou primerament donar a l'altar un major embelliment i recolliment. Més tard són emprades

Fig. 61. — Inicial del Sagramentari de Drogon. Bibl. Nacional, París. Segle XI.

des les cortines d'altar per tal que els fidels no distreguin el sacerdot en dir la Missa. Les cortines antigues destinades sobretot a embellir l'altar (*ad decorem*) eren de gran riquesa, de teixits de gran preu, ornades amb brodats i aplicacions d'or i sedes. Més tard trobem cortines de seda o domàs.

Les cortines eren posades entre les columnes del cibori i la solució més corrent era penjar les cortines a unes barres de ferro que anaven de columna a columna sobre els capitells del cibori (fig. 61).

A voltes sembla que també eren sostingudes per medi d'anelles col·locades sota la coberta del cibori. Altre sistema de penjar les cortines, sobretot quan mancava el cibori, era de col·locar-les a unes barres de fusta o ferro que eren sostingudes per columnes o peus drets. Aquestes columnes sovint eren sur-

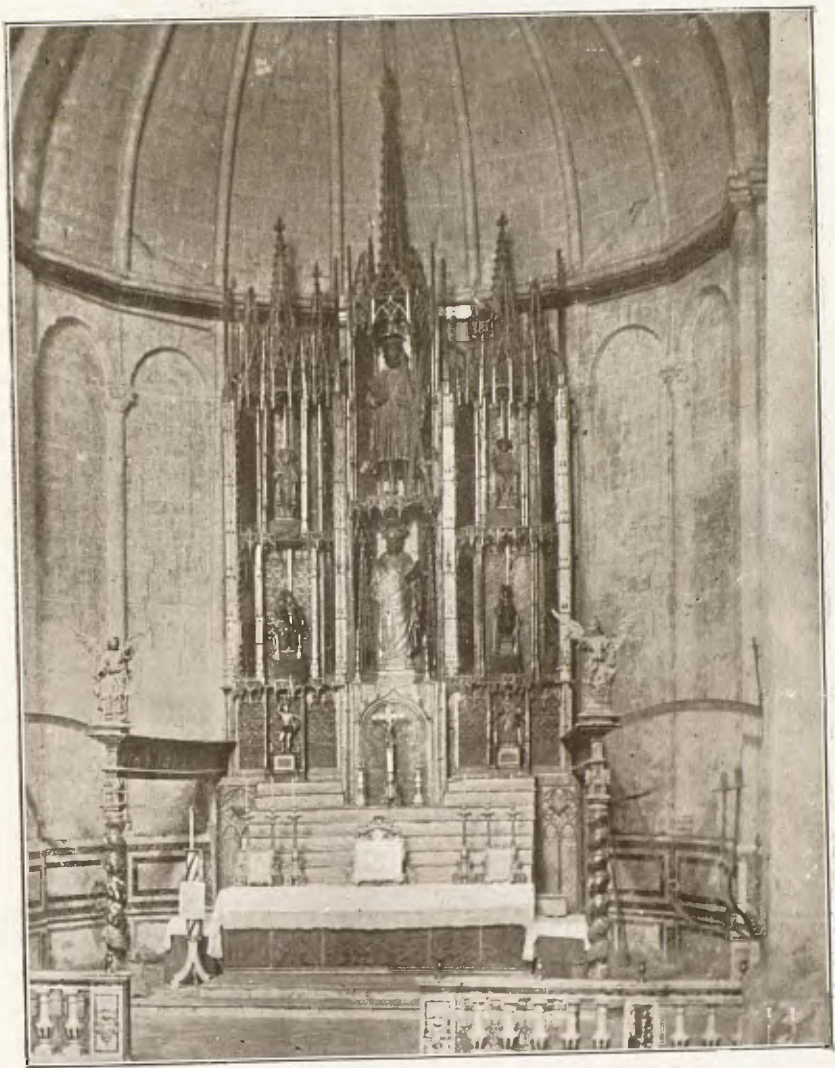

Fig. 62. — Altar major del monestir de Sant Cugat del Vallès. Fotografia vella mostrant la disposició en què eren col·locades les cortines.

muntades per àngels com en la reconstrucció de l'altar major de la Catedral d'Arràs, i tal com era a Sant Cugat del

Fig. 63. — Altar amb cortines, Miniatura del segle XIV.

Vallès (columnes i àngels són al Museu Diocesà) (fig. 62) i tal com són encara a la Seu de Manresa, i Sant Joan de les Abadesses. Les cortines col·locades en aquesta forma, quan no hi havia retaule i l'altar era isolat, donaven la volta a tot l'altar. Quan hi havia retaule o l'altar era adossat a la paret aleshores les cortines eren col·locades únicament als dos costats laterals per medi de braços de ferro empostrats a la paret o al retaule (figura 63).

L'ús de les cortines a l'entorn de l'altar no arribà a ésser general ni manat, però tingué una gran preferència en el nostre país.

NORMES PRACTIQUES SOBRE CORTINES D'ALTAR

En els altars fortament litúrgics o siga en els altars separats de la paret i del retaule, les cortines són un complement gairebé obligat i d'un esplèndid efecte. Per això veiem que en els nostres dies, en què l'altar va reprenent el seu caràcter litúrgic, reapareixen les cortines d'altar no sols a l'estranger sinó també a casa nostra on ja tenim una pila d'exemples de cortines d'altar col·locades en línia quadrada o trapezoidal o bé semicircular o elíptica (fig 64). L'altar pren aleshores un relleu admirable. Es per això que recomanem aquest embe-

lliment de l'altar. Però hi ha casos en què ja no és sols un embelliment sinó una gran conveniència, com per exemple en els altars col·locats en les naus laterals d'una església en la qual no hi ha capelles a posta. En aquest cas les cortines (potser el més avinent penjades en braços empotrats a la paret) poden arribar a substituir en certa manera la capella o almenys donar a l'altar una certa separació i una mena de clos. Com que aquestes cortines no són manades per les rúbriques, pot variar segons les circumstàncies la manera de penjar-les, llur nombre, dimensions, color i matèria.

Quant a la manera de penjar-les pot emprar-se un embarrat de ferro o llautó o de fusta. El Sr. Masó, a Sant Pere de Terrasa, aprofità amb molt encert quatre canelobres antics com a suport de les barres que sostenen les cortines, com pot veure's en

Fig. 64.—Altar major amb cortines a la Capella de l'Abadia de Mont-César (Bèlgica)

una de les fotografies del catàleg. Hi ha un projecte de cortines d'altar per a una parròquia en el qual els suports són dos magnífics canelobres barrocs de fusta del tipus tan corrent en els presbiteris de les nostres esglésies. Vegi's en el catàleg la solució de cortines en la Capella de les GG. Dominiques d'Horta.

L'altura de les cortines pot variar també segons les circumstàncies. Una mida corrent és la de 170 ó 190 cms. Almenys ha de passar per damunt els canelobres. La qüestió és que s'avinui estèticament amb l'altar.

De la mateixa manera i sots el mateix criteri estètic i pràctic les cortines podran ésser dues, una a cada costat, o bé una sola semienvoltant tot l'altar.

Referent a la matèria, aquesta pot variar segons els recursos i en vistes a les festivitats. Cal preveure, però, que tinguin un bon caient i d'ésser possible que siguin de domàs de seda o de seda i cotó. El color pot ésser sempre el mateix o bé variar. En aquest cas convé que s'avingui en quant sigui possible al color del dia o bé al color del temps litúrgic. Així per l'Advent i Quaresma sigui morat; pel temps de Nadal i Pasqua, blanc; pel temps de Pentecosta, vermell; i pel temps després de Pentecosta, verd.

La Creu de l'Altar

RESUM HISTÒRIC (1)

ABANS de Constantí no era del tot desconeguda ni la Creu sola ni el Crucifix, però era bon xic excepcional. A Jesús crucificat únicament se'l troba en alguna que altra pedra preciosa, i, per tant, d'ús particular i tamany reduït. En quant a la representació directa de la creu sola, és sabut que Mons. Wilpert només una vintena n'ha trobades dins les Catacumbes, i encara generalment un poc dissimulades entre els mots d'un epitafi o les lletres d'un nom propi. En canvi era cosa freqüent pintar o gravar símbols que evoquessin la idea de la creu, tals com el trident, l'àncora, un ocell amb les ales desplegades, etc. A les formes emblemàtiques eren molt aficionats els primers artistes cristians, i d'altra banda, no convenia assenyalar tot d'una, com un objecte de culte als convertits de poc, una figura que recordava el suplici tingut com el més infamant per jueus i per gentils.

Era molt natural que, al segle iv. amb la victòria de Constantí i la troballa de la vera Creu a Jerusalem finissin aquestes restriccions, i fos ostensiblement glorificat l'instrument de nostra redempció. Així succeí, i d'ençà de llavors, la creu fou el símbol de la victòria del Crist i de la humanitat sobre el dimoni i la mort. Se la rodejava d'una corona i se l'ornava amb branques de llorer, gemmes i flors. Els fidels la portaven devotament damunt el pit, els emperadors en feien donació de riquíssimes a les esglésies, era gravada en els sarcòfags cristians i en les monedes imperials, i posada triomfalment damunt les

(1) Vid. *Vida Cristiana*, Any II, n.º 12, 1916.

senyeres i els edificis públics. Sobretot, on més resplendia i s'aixecava majestuosa era en els temples i especialment en els mosaics i pintures de sobre l'arc triomfal i del fons de l'absis.

De bona hora, vers els últims del segle v, en les esglésies i monestirs de Síria fou posada la creu damunt mateix l'altar. En nostres esglésies d'Occident l'altar continuà encara alguns segles, fins al xi, sense res fixe al damunt, ni altres objectes, durant la celebració del Sacrifici que el calze, els pans, el llibre i algunes vegades caps amb relíquies de Sants. Però la creu era a prop de l'altar, visible a tothom, en la paret, damunt el cibori o penjant d'una corona sospesa sobre l'altar. Més tard, probablement en el segle xi, caiguda en desús la pràctica de celebrar de cara al poble, ja no hi hagué cap inconvenient en posar damunt de l'altar altres objectes més alts. El primer fou la creu, i després restà essent el principal, quan es col·locaren igualment sobre l'altar algunes estàtues de Sants, i, abans, els canelobres que fins llavors havien estat posats a terra. A començaments del segle xii, Honori d'Autun, ensenyava en la seva obra *Gemma animae*, que la creu es posava sobre l'altar, com la senyal del monarca en sa reial cambra, i per a recordar la Passió de Nostre Senyor Jesucrist. En el segle xiii, la creu en mig de dos canelobres sobre l'altar era una pràctica ben establerta.

NORMES PRACTIQUES SOBRE LA CREU DE L'ALTAR

El *Caeremoniale Episcoporum* disposa de la manera més completa la col·locació del Sant Crist sobre l'altar. En el pla mateix de l'altar ha d'haver-hi sis candelers de metall, de diferent alçada, en línia descendent dels dos del mig als dels extrems; i en mig dels candelers un Crucifix de la mateixa matèria i de tamany que l'indret on comença pròpiament la creu sigui a l'alçada dels dos candelers més pròxims, i tota ella els superi de nivell.

No sempre és menester el nombre de sis candelers, i s'admet la pràctica bastant estesa de posar-los amb el Sant-Crist,

no sobre el pla de l'altar, sinó damunt d'un graó o predella; ni es considera com un rigorós precepte que tot sigui de metall; el Sant-Crist pot ésser de diferent matèria que els candelers, i tant l'un com els altres, de fusta. Respecte a l'alçada es-graonada dels candelers, per més que la Sagrada Congregació respongué en 24 de desembre de 1849 que millor fóra seguir la regla del Ceremonial, amb decret de l'any 1856, en dispensà aquelles diòcesis en què regeix la costum contrària de tenir-los iguals. Després de tot, el tamany i alçada de la creu resten de precepte, i el conjunt d'aquestes disposicions, l'ideal de bellesa litúrgica, de ritual exactitud.

Durant el segle XVII, que es començà amb la publicació del Cerimonial de Bisbes, s'estengué la pràctica de posar fixe el Sagrari sobre un dels altars. La presència real del Senyor en aquests altars i la dificultat de posar-hi, per manca de lloc sobrant, un crucifix de les dimensions prescrites, feren creure a alguns que en tals circumstàncies era suficient la creu petita que s'acostumava a col·locar damunt el Sagrari. A una consulta sobre aquest cas i el de quan hi ha una gran imatge del Sant-Crist en el retaule, la Sagrada Congregació respongué, amb data de 16 de juny de 1663, que en el segon no era menester altre Sant-Crist per la Missa. En quant al petit Crucifix del Sagrari, declarà que no era suficient, i manava terminantment posar-ne un altre de més tamany entre els candelers. Aquest decret fou completat, l'any 1904, amb la resposta de la mateixa Congregació a una de les consultes fetes pel Pare Provincial de Frares Menors de Portugal. Havent preguntat si, on hi havia la Santa Reserva, el Crucifix podia també col·locar-se davant el Sagrari, contestà la Sagrada Congregació que es devia col·locar entre els candelers, mai davant la porta del Sagrari, i que també es podia posar damunt el Sagrari, (1), més no en el tron on s'exposa el Santíssim (2).

(1) Aquesta és la solució adoptada pel senyor Gaudí en l'altar de la Reserva a la Cripta de la Sagrada Família; tractada per son geni estètic, de difícil imitació, ella dóna al conjunt de l'altar un aspecte d'imponent bellesa. La mensa, de bones dimensions, és llisa, sense predel·la. Per damunt de la seva

Major raó hi havia de suprimir el Sant-Crist quan es celebrava la Missa amb el Santíssim de manifest. A una consulta sobre aquest punt, la Sagrada Congregació respongué (14 de maig de 1707) que mai no se n'havia de prescindir. Aquest decret no es publicà perquè, com es veu per ço que diu el papa Benet XIV, llavors Sub-promotor de la fe, el parer contrari havia estat sostingut amb alguna insistència, en la sessió que hi dedicaren. L'esperit conciliador de Benet XIV, per decret de la Congregació del 2 de setembre de 1741, resolgué aquestes dificultats, manant que cada diòcesi continués en la costum que tinguessin establerta.

Un document interessantíssim sobre aquesta qüestió és el que trobem entre les Regles especials per a la sagrada visita de les esglésies de Roma, publicades per ordre del papa Pius X amb les lletres apostòliques *Quae nostra* (març de 1904). En traduirem alguns fragments.

«Es menester recordar que després de l'Eucaristia i la relíquia de la Santa Creu, vol l'Església que hom tingui la més gran devoció i es tributin els majors homenatges al Sant-Crist. Perquè es pugui celebrar la Santa Missa cal que hi hagi un Crucifix, i no es requereix altra imatge. I no obstant sovint es veuen altars guarnits de pintures, estàtues i reliquiaries, mentre que si es vol veure el Sant-Crist es passen treballs *mirant* estona i d'aprop! No deu tolerar-se que l'*indispensable* esdevingui una cosa *accessòria* i *secundària*... Avui en moltes esglésies el

part posterior, s'aixeca majestuós el Sagrari, cobert del conopeu i amb el Sant Crist al cim, a una alsada convenient, per tal que, segons el més conforme a la rubrica, la sacra del mig no vingui al davant de la portella. Es sostingut per una llarga i robusta peanya que arrenca de terra, i, doblegant-se una mica, torna a redreçar-se per sobre l'altar.

En la abadia de Mont-César, prop de Lovaina, el Sagrari és en forma de capelleta, de sostre arquejat. Un petit arc triomfal, sostingut per dues elegants columnes, forma com el marc posterior del Sagrari. Sobre les columnes hi ha les estatuetses de la Verge i Sant Joan; en mig de l'arc, el Crucifix.

Generalment els tractadistes de Litúrgia assenyalen una altra disposició: la predel·la amb el Crucifix i els candelers, darrera el Sagrari.

(2) Els comentaristes de la Litúrgia demanen que aquest templet no sigui fixe a l'altar, a fi de poder-lo treure cada camí, acabada l'exposició. El principal motiu és perquè dificulta la col·locació del crucifix, i li lleva importància.

Crucifix no solament és mal col·locat, sinó també de vegades, de tant poques dimensions, que un hom el consideraria més aviat un ornament del marc d'un quadro o del Sagrari que no pas un objecte del culte.» Després de citar algun paràgraf de la Constitució de Benet XIV i els decrets amb els quals «la Congregació de Ritus ha fet oir contínuament sobre aquest punt la seva veu autoritzada», afegeix el document: «I com siga que si es deixa al judici dels que regeixen les esglésies la tasca de determinar el tamany necessari del Crucifix, el que a alguns els semblarà mida petita altres la consideraran suficient, és indispensable, com ho han fet molts Bisbes, fixar el *minimum* de dimensions de la creu d'altar. A aquest fi, els visitadors ordenaran:

1.er Que dintre el plaç de tres mesos des de la data de la visita, seran llevades de tot altar les creus que no arribin a 40 centímetres d'alsada per 20 d'amplada en son braç. En l'altar major i en capelles grans hauran de tenir proporcionalment més tamany.

2.^{on} Que la creu damunt l'altar no sigui col·locada de manera que la facin invisible altres objectes posats al davant.

3.er Que en tots els cassos la creu sigui ben visible i no sembli un objecte secundari.

4.^{rt} Que la imatge de Jesús crucificat sigui esculpida de fàisó convenient.

5.^{nt} *Que es treguin absolutament tots els retaules que, ja siga per l'estretor del lloc, ja siga per qualsevol altre motiu, priven el Sant-Crist d'ocupar sobre l'altar el lloc d'honor que li és degut.»*

Es natural que el lloc d'honor de l'altar l'ocupi aquella imatge que és objecte de la reverència del sacerdot, quan hi arriba per a celebrar, i abans de partir-ne, (*altari seu imagini Crucifixi desuper positae profunde se inclinat*), vers la qual, durant la Missa, dirigirà algunes vegades els ulls, i que és encensada abans de l'altar en les Misses solemnes. Segons Van der Stappen, «no es permet posar la imatge d'un Sant, àdhuc del titular, de tal manera i en tal lloc que impedeixi la deguda col·locació del Sant-Crist», i s'ha d'evitar, com ensenya de Herd,

(*Praxis liturgica* p. 1, n. 189) que la imatge d'un Sant, col·locada en el lloc principal, sembli també l'objecte principal de l'altar.

Un d'aquests bisbes a què es refereix el document de Pius X, fou el bisbe de Piacenza, Mons. Escalabrini, citat amb elogi de les *Ephemerides* (juliol de 1893), per haver manat en la seva diòcesi, que en l'altar major de les esglésies, la creu tingués, prescindint del peu, que per unitat estètica i litúrgica és convenient que sigui de l'alsada i forma dels candelers, si més no, 60 centímetres d'alt, i 40 el travesser.

Segons la S. C. (12 de juliol de 1704), no és de precepte que la creu de l'altar sigui beneïda. Els autors aconsellen que es faci. Pot beneir-la un senzill sacerdot sense facultats especials. La tendència general dels rubriquistes és senyalar com a fórmula més avinent d'aquesta benedicció, la del Ritual, tit. VIII, cap. 25, *Benedictio Imaginum Jesu Christi D. N., etc.*

Resumint direm: 1.er El *màximum* d'adaptació a totes les normes litúrgiques és posar sobre el pla de l'altar un Sant-Crist ben visible, amb un peu o sustentacle d'igual alsada que els dos candelers més pròxims (esgraonats els altres a cada costat), en mig d'ells i de llur mateix metall.

2.^{on} El *mínimum* indispensable per no faltar al que ha manat estrictament l'Església és posar al mig de l'altar un Sant-Crist visible fàcilment pel sacerdot i fidels, començant, si més no, allí on acaba el nivell dels candelers, i col·locat en el lloc convenient: sobre el pla, la predella, el Sagrari, davant o en el retaule.

3.er L'Església ha dictat aquestes disposicions principalment perquè es segueixi una llarga tradició, i es mostri que en l'altar es renova el sacrifici de la Creu.

4.^{rt} Les reiterades reclamacions de l'Església en contra dels abusos introduïts en aquest punt són una prova evident que cap costum pot dispensar de complir almenys l'essencial.

El Sagrari

RESUM HISTÓRIC (1)

Es impossible resumir aquí, amb poc espai, tot el procés històric del Sagrari. Ell sol mereix un estudi apart. L'Eucaristia fou guardada en llocs i formes molt diferents segons els temps i usances. Fou guardada damunt mateix de l'altar, al fons de l'absis, a un costat del mateix, posada en coloms de metall esmaltat penjats damunt l'altar, en la sagristia, en torres de pedra isolades a un cantó de presbiteri o de l'església, etc., etc. Actualment tots aquests procediments són prohibits, i sols és reconeguda la solució de guardar l'Eucaristia dintre el Sagrari col·locat damunt l'altar.

NORMES PRÁCTIQUES SOBRE EL SAGRARI

Es llei de l'Església que la Reserva del Santíssim s'ha de guardar dins un sagrari inamovible, posat damunt l'altar, en el lloc central.

Les Esglésies d'Orient poden servir la consuetud de molts indrets, de guardar l'Eucaristia dins una coloma d'argent o d'altre metall daurat, que penja darrera l'altar. I alguns rubricistes són d'opinió que la corresponent autoritat eclesiàstica pot tolerar en algunes diòcesis d'Alemanya i de Bèlgica la usança de tenir la Santa Reserva en les altes i bellíssimes torres, com en forma de pinacles, que s'alcen damunt mateix del paviment en un assenyalat indret del temple, on d'ençà de molts segles, sense interrupció, es ve guardant el Santíssim.

(1) Vid. J. Tarré.—*El Sagrari*. Lo Missatger del Sagrat Cor, núm. 385, Juliol 1923.

Però la llei que trobem per a tots els pobles del ritu llatí, en el cànon 1.269, és ben absoluta; i únicament admet que durant la nit, quan hi hagi una causa greu, aprovada per l'Ordinari del lloc, es pugui guardar l'Eucaristia fora de l'altar, en un lloc més segur, amb tal que sigui decorós, i amb la condició que hi hagi també una llàntia encesa.

El mateix cànon prescriu que el sagrari sigui acuradament construït, sòlidament tancat i adornat decorosament segons la norma de les lleis litúrgiques. Dues finalitats ben manifestes comprenen aquestes prescripcions: la seguretat de la Reserva eucarística i l'esplendor extern de què cal rodejar-la.

El sagrari de tal manera ha d'estar fixe a l'altar, que no sigui cosa gaire fàcil de poder arrencar-lo; i tampoc ha d'ésser de fàcil obrir la porta per al qui no tingui la clau que hi correspon. La matèria de construcció pot ésser la fusta, el metall o la pedra. Si el Sagrari és de metall o de pedra, amb Sant Carles Borromeu recomanen molts autors que per tal d'evitar tot perill d'humitat es recobreixi interiorment amb làmines de fusta.

Alguna entitat nord-americana havia construït sagraris que exteriorment tenien la forma usual, però que diferien de tots els altres, en ésser formats amb doble paret de metall i en mig de les dues làmines una composició d'amiant, i així resistissin més segurament en cas d'incendi, i també en tenir un especial joc de porta que els feia inviolables contra els lladres. La Sagrada Congregació de Ritus no desaprovà aquesta mena de porta; però sotmetia al Bisbe del lloc la resolució concreta del cas, i el decret de 8 de maig de 1908, amb el qual havia respost a la consulta feta, no fou després inclòs en la collecció de decrets d'aquells anys, que Pius X publicà l'any 1912.

El sagrari ha d'ésser degudament decorat en son interior. Les parets han d'ésser recobertes de seda blanca o filatura argentada o daurada. També pot prescindir-se de la roba, i daurar senzillament les parets. Creiem que aquesta darrera és la solució més recomanable. I aquestes parets que, com hem indicat, convé sempre que siguin de fusta, no sabem que hagin d'ésser completament llises. Hem vist algun sagrari en l'interior del qual hi

ha unes adequades columnetes als angles, i dels petits capitells en parteixen les arquacions del sostre. Entre les columnes les parets estan decorades amb finíssims relleus, tot completament daurat. En obrir-los, sagraris com aquests, ofereixen la visió d'una estada, verament règia, per a Jesús Sagramentat que habita nit i dia dins aquell interior.

L'exterior del sagrari també ha de tenir la convenient decoració. Si és de fusta, cal daurar-lo exteriorment o, almenys, pintar-lo de faisó digna. Únicament els Pares Caputxins, segons decret de 7 de desembre de 1888, poden servir el sagrari *ex nudo ligno, rudi colore depicto*. En totes les altres esglésies, si l'exterior no és daurat, el pintat ha d'ésser d'una certa riquesa. A la porta pot haver-hi, pintada o en petit relleu, una imatge del Bon Pastor, de Jesús mostrant el seu Cor, altres per l'estil, i també un calze, un anyell, un pelicà, etc. Però no sabríem negar que té els seus aventatges el prescindir de les imatges i els símbols on hi ha la veritable realitat.

Al cim del sagrari caldria sempre posar una creu i en la creu la imatge de Jesús crucificat. Així ho afirmen alguns autors rubriquistes. Però no coneixem cap disposició explícita referent a aquesta creu. Sant Carles Borromeu permetia posar-hi, com acabament, una petita imatge de Jesús ressuscitat. En el qüestionari que per a la visita apostòlica de les esglésies de Roma ordenà el Papa Pius X, i que després ha estat utilitzat en moltes altres diòcesis, no es demana si es compleix amb aquesta creu del Sagrari, com es demana si s'observen les altres prescripcions de la Sagrada Reserva.

Segons un decret del juny de 1904, el Crucifix que hi ha d'haver a l'altar per a la celebració de la Missa es pot posar damunt el Sagrari. Però és més convenient, i aquest mateix decret així ho insinua, que estigui entre els candelers, pròpiament en la mateixa línia d'aquests, i formant un conjunt amb ells, com ensenyen diverses rúbriques. De totes maneres, d'aquest decret se'n pot deduir, com ho feren les molt autoritzades *Collationes Brugenses*, que res no hi ha manat referent a la creu del cim del sagrari. Es pot, doncs, prescindir d'ella quan convingui; i

no sabríem recomanar que s'hi posi un Crucifix, havent-hi ja el de major tamany entre els candelers, i no essent lògic de multiplicar una mateixa imatge en un lloc determinat. Ara que, una petita creu sense imatge, com acabament del sagrari, serà gairebé sempre la més fàcil solució d'un problema que costa de resoldre.

No és inútil recordar aquí que està prohibit de posar damunt el sagrari gerrets amb flors, imatges i relíquies de Sants, com també imatges de Jesucrist, llevat d'aquesta del Crucifix.

Exteriorment ha de cobrir tot el sagrari un vel, com en forma de petita tenda, que s'anomena conopeu. El Sagrari és la reial tenda o pavelló de Jesús Sagramentat. I aquest conopeu ens ho recorda, demés de servir per a evitar la pols al sagrari, excitar en nosaltres una major reverència i, moltes vegades, assenyalar en quin sagrari del temple hi ha realment la Divina Reserva. Aquest conopeu es pot fer d'una tela preciosa o de seda, i també de llana, de cotó, de lli o de cànem, amb tal que sigui decorós. No hi ha cap rúbrica ni decret que autoritzi el que sigui transparent, com no ho és arreu on, per ésser tradicional el conopeu o bé per haver-hi tots els miraments amb les rúbriques, aquesta prescripció és observada de ple cor. I alguns rubriquistes, com el P. Casanueva en la darrera edició del Manual del Solans (1913), han hagut de fer notar que no ha d'ésser *nada transparente*. El conopeu serà de color blanc que és el color litúrgic del culte eucarístic, o bé del color litúrgic propi dels ornaments de la celebració del dia, llevat de quan es diu Missa de *Requiem*, que el conopeu, no serà de color negre sinó morat.

Sobre la usança del conopeu en el sagrari, la Congregació de Ritus, per a respondre als qui semblaven tenir motiu de prescindir-ne, s'ha vist precisada a insistir diverses vegades, decretant l'obligació d'aquest ornament. La consuetud contrària no ha estat mai acceptada per la Sagrada Congregació. Un dels indicats decrets, el del 7 d'agost de 1880, responia, que servessin el que prescrivia el Ritual Romà, als qui havien preguntat si podien dispensar-se del conopeu, quan el sagrari era construït de metall daurat, d'argent o d'altra matèria preciosa.

Un eminent canonista dels nostres dies, el P. Capello, jesuïta, ensenya, en el seu tractat canònic i moral dels Sagraments que publicà no fa molt, no haver-hi altra raó per a prescindir del conopeu que la impossibilitat física o moral de complir amb aquesta rúbrica; com seria, si absolutament ho impedissin les proporcions del Sagrari, el que succeeix en les basíliques patriarcal de Roma; o bé la mateixa reverència que exigeix el Santíssim. Com, per exemple, la Congregació de Ritus deixà a l'arbitri de l'Ordinari del lloc (27 de juliol de 1878) la qüestió de si podia permetre's o no la manca del conopeu en les regions de les dues Guinees, on, segons testimoni del consultant, en el conopeu es recollien diverses menes d'insectes amb perill de penetrar dins el Sagrari, quan s'obria la seva porta.

La cortineta interior, darrera mateix de la porta, que és d'antiga usança en alguns indrets, especialment en els llocs on la prescripció del conopeu és poc observada, per un decret de Ritus (28 d'abril de 1866) fou tinguda com una cosa que es podia tolerar. La resposta a la consulta que havia fet l'Arquebisbe de Santiago de Xile era redactada en aquests termes: *Usum veli praedicti tolerari posse; sed Tabernaculum legendum est Conopeo juxta praescriptum Ritualis Romani.*

Com ensenya Sant Carles Borromeu, el Sagrari pot ésser de forma rodona, octangular, sexangular o quadrangular. Les primeres formes semblen d'una major adaptació constructiva a l'ús del conopeu, com a petit pavelló. Però també s'hi pot harmonitzar la forma quadrangular, particularment si l'acabament superior del Sagrari és una petita cúpula o una arcada ogival, amb la pendent pels costats.

La porta tant pot ésser d'una sola peça, com dividida en el centre. En aquest segon cas, unes apropiades aplicacions de metall daurat, poden donar aspecte de solidesa i magnificència a les portes de l'august estatge de Jesús. I, en obrir-les, les dues fulles podran fàcilment retenir separades i degudament recollides les dues ales anteriors del conopeu. Això, i el que no hi hagi cortineta interior, faran que el copó del Sagrament es pugui treure amb aquella comoditat i, per tant, amb aquella

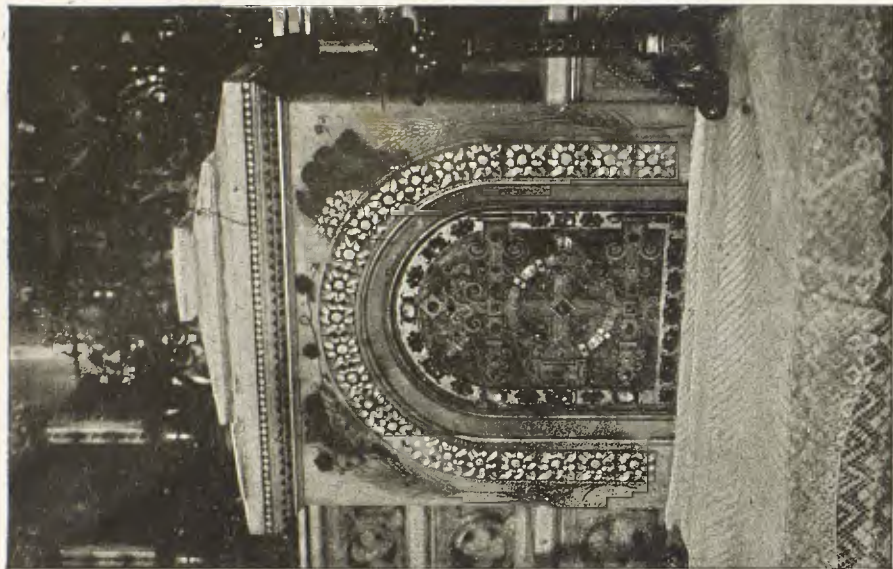

Fig. 66 —Sagrari del nou altar major de Cervera
Francesc Folguera, arquitecte.

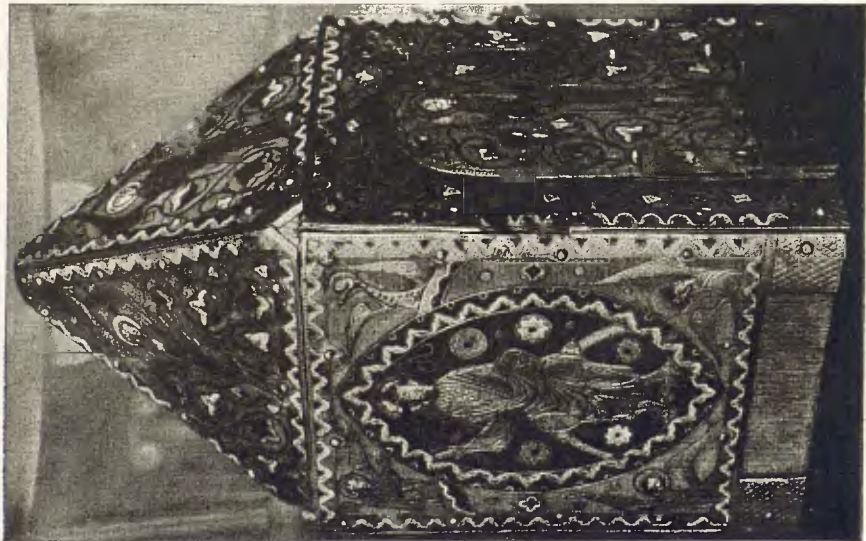

Fig. 65. — Sagrari recobert amb planxes d'aram esmaltat.
Museu Nacional de Munic.

no destorbada reverència, que sempre és convenient cercar en les coses litúrgiques.

En algunes esglésies veiem una gran profusió de Sagraris. Això només pot servir que per causar confusió. En una església només hi hagi un sol Sagrari. Sobretot si hi ha capella particular del Santíssim Sagrament no cal posar aleshores Sagrari en l'altar major que tantes dificultats suscita. Per alguns casos peremptoris es pot usar sagraris movibles com el que ilustra la fig. 65 que reproduceix un Sagrari movable de metall esmaltat, segle XIII, del Museu Nacional de Munic. De passada podem dir que aquest tipus de Sagrari és molt avinent pels nostres *Monuments* de Setmana Santa, i a la vegada molt avinent per a la col·locació del conopeu. Vegi's també un altre tipu de sagrari que es presta a una fàcil col·locació del conopeu (fig. 66). Cal aquí fer remarcar que el Sagrari d'Exposició és més litúrgic que sigui amovible i quan no hi ha d'haver exposició del Santíssim cal retirar-lo de l'altar.

Candelers d'altar

RESUM HISTÓRIC

Fig. 67.—Canelobre de bronze amb llum d'oli.

No podem fer aquí la història de la il·luminació artificial en les esglésies. Ens hem de limitar a dir quatre generalitats sobre la il·luminació en l'altar.

Des de les èpoques més primitives l'altar, durant la celebració del Sant Sacrifici, ha estat il·luminat; i aquesta il·luminació no sols servia per a fer llum sinó per a donar una major reverència a l'acte de la Missa i excitar la pietat dels fidels. Tenim notícies sobre l'ús de candelers i ciris en les catacumbes i en les primitives esglésies. Aquests ciris amb llurs candelers generalment eren a terra però sembla que també n'hi havia hagut algunes vegades sobre l'altar. La il·luminació més habitual era la d'oli. Hi havia llànties d'oli isolades i de bronze que anaven posades sobre un canelobre (fig. 67) que es col·locava a terra. Demés hi havia llànties d'oli aplegades en una mena de disc de bronze trepanat, anomenat *polycandelon*,

(fig. 68) que presentava una serie de forats en els quals es col·locaven vasos de vidre amb l'oli corresponent. Aquests *polycandela* eren nombrosos en una mateixa església. Aquí interessa saber que era una usança molt seguida el penjar aquestes corones de llum davall el cibori per a illuminar l'altar, com ens en pot donar una idea la fig. 69.

Més tard, en temps romànics, la cera pren una gran importància. Els candelers es posen damunt l'altar per bé que en nombre limitat. La forma de candeler queda definitivament establerta: de fet és una derivació dels canelobres antics com el reproduït damunt. Tenim dos tipus de candeler: el candeler complet amb peu, canya i espigó pel ciri

Fig. 69. — Corona de llums penjada del sostre del cibori. Miniatura de la Biblioteca Corsini. Segle XIII.

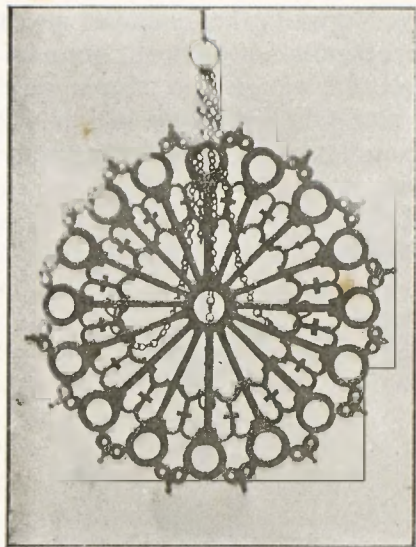

Fig. 68. — Polycandelon o corona de llum. British Museum Londres.

(fig. 70) i el candeler de camí o itinerari que és una reducció de l'anterior i consta només d'un peu i l'espigó (fig. 71). Del primer tipus de candeler han derivat tots els candelers posteriors amb les modificacions imposades pels diferents estils.

Segons F. C. Eeles (*The altar* —de The Warham Guild), el posar sis candelers damunt l'altar és una usança que s'originà durant l'estada de la Cort romana a Avinyó.

Normes pràctiques per als candelers d'altar.—Els candelers pròpiament, segons el Ceremonial de Bisbes, s'han de posar *in planitie altaris*, en el pla de l'altar; de manera que el Cerimonial de Bisbes suposa i proposa el tipus d'altar amb la mensa completament neta, sense predella o graó pels candelers. Però

Fig. 70. — Candelero romànic d'aram esmaltat. Segle XIII.

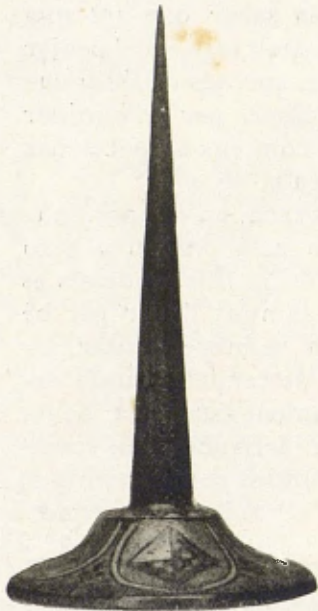

Fig. 71. — Candelero itinerari d'aram esmaltat. Segle XIII.

és una cosa admesa que quan hi ha predella, els candelers es poden posar sobre d'ella. Es prohibeix posar els ciris, per a la celebració de la Missa, a la paret en forma de palmatòries o braços. Els candelers s'han de posar en línia recta a un i altre cantó de la creu.

Hi ha d'haver tants candelers com ciris; de manera que és prohibeix fer un sol candelero per dos o tres ciris exigits. Això no regeix pels ciris que de més a més i per ornament es posen per

a l'exposició del Santíssim i altres funcions religioses, i en aquests casos es poden utilitzar corones o canelobres de diversos braços. Els candelers si són en nombre de 4 ó 6, segons el Cerimonial, no han d'ésser de la mateixa alçada: els que són més a prop la creu han d'ésser més alts i gradualment han d'anar disminuint els altres que en són més apartats. Quan es tenen candelers tots iguals, la Sagrada Congregació eximeix d'aquesta observància. El candeler més alt amb el seu ciri no ha de passar de la línia del travesser de la creu de l'altar.

La matèria dels candelers és indiferent, mentre siga decent, i així tant es poden fer de metall com de fusta. En les grans festivitats els candelers han d'ésser més rics i bells. En el Divendres Sant els candelers d'altar no poden ésser de plata. Així mateix els candelers d'altar no poden utilitzar-se per fer llum a un fèretre o sepulcre.

El nombre més apropiat de candelers d'altar és el de sis. Demés de constituir un bell ornament de l'altar, en certes ocasions són necessaris, perquè en les misses pontificals celebrades pel Bisbe de la Diòcesi almenys hi ha d'haver 7 ciris (el del mig darrera la creu); en les misses solemnes amb assistència de diaca i subdiaca, són exigits almenys 6 ciris; en les misses cantades sense aquests ministres, n'hi ha prou amb 4; en les misses baixes, estrictament privades, no es poden encendre més de dos ciris; en la missa baixa, no estrictament privada com la missa parroquial o de comunitat, o la que es celebra en lloc d'una de cantada en ocasió d'una veritable i acostumada festivat, es poden encendre altres ciris.

Finalment creiem útil recomanar aquí els candelers amb espigó a propòsit per clavar-hi el ciri. L'espigó té molts més avantatges que el broc tan corrent entre nosaltres, sobretot per ciris una mica gruixuts com haurien d'ésser els de l'altar. L'espigó estalvia les falques i els paperots que calen per fixar el ciri dins del broc. Algun cerer ja dona els ciris amb forat en la part inferior a posta per enfonsar-los en l'espigó.

Altres ornaments i accessoris de l'altar

Relíquies i flors.—Entre els candelers, a banda i banda de la creu, poden posar-se relíquies i flors, sobretot en grans festes. Quan es posen relíquies en l'altar, cal tenir-hi sempre dos ciris encesos. Les flors cal procurar que siguin naturals; si no hi ha flors es pot posar-hi fullatge verd. Les flors artificials són permeses però mai no les aconsellaríem; elles afavoreixen la negligència i la pols i el mal gust en l'altar.

No es posaran ni flors ni relíquies en l'altar durant les misses de *Requiem*, ni durant el temps de Passió. Tampoc no s'hi posaran flors en temps d'Advent i Quaresma, exceptuant el III diumenge d'Advent, el IV de Quaresma i el Diumenge de Rams en què es poden posar rams beneïts. Tampoc no es posaran relíquies mentre hi ha exposat el Santíssim Sagrament.

El Vespéral.—El vespéral o cobrialtar, destinat a tapar l'altar quan no s'hi diu missa, i a privar que caigui pols al seu damunt, pot ésser de tela o de seda o d'alguna altra matèria resistent i polida. Convé que sigui ornat i ofereixi un bell aspecte en relació a la dignitat de l'altar. Sant Carles Borromeu indica el color verd pel vespéral: es pot usar qualsevol color.

Catifa.—Sobretot en les grans festes és convenient posar una catifa damunt les grades de l'altar, o almenys en el replà superior on és construït l'altar, per tal d'accentuar el to solemne de la diada. Durant l'any també s'hi pot posar. No se n'hi pot posar de des el despullament dels altars, al Dijous Sant, fins al començar de la missa del Dissabte Sant. Tampoc no se n'hi pot posar durant les misses de *Requiem* per solemnes que siguin.

L'altar portàtil

RESUM HISTÓRIC

Els altars portàtils o ares són lloses de pedra consagrades, aptes per a la celebració de la Missa, en les quals hi ha un sepulcre amb relíquies. Els altars portàtils en forma definida i concreta els trobem ja en les èpoques més antigues. Els exemplars més antics eren una placa de pedra emmarcada bastant senzillament. Més tard varen fer-se més rics i complicats. La pedra era de pòrfir, jaspi o altra pedra preciosa, generalment rectangular. La pedra fou emmarcada amb fusta també preciosa, com el xiprer, o éban, i així mateix la fusta fou recoberta amb planxes de metall esmaltat, niellat i decorat amb gemmes. Aquests altars portàtils es varen anant fent més solemnes i gruixuts, alguns d'ells aixecats sobre quatre peus (fig. 72). El Dr. Rock insinua que aquesta mena d'altars portàtils, que ell anomena *super-altar*, es col·locaven sobre altars consagrats com un senyal d'addicional reverència i com un honor al bisbe o prelat celebrant.

En els nostres museus i en alguna església es conserven alguns exemplars d'altars portàtils antics de forma senzilla.

En l'actualitat els altars portàtils són lloses de pedra, nues i sense cap decoració, destinades a ésser incrustades en un basament de qualsevol matèria. Llur mida és d'uns 33 X 26 cms., que és la mida indicada en les Normes per la Visita Apostòlica de Roma.

NORMES PRACTIQUES SOBRE ALTARS PORTATILS

Quan no es pot construir un altar fixe, hi ha el recurs de l'altar portàtil que caldria no aprofitar massa sobretot quan es tracta de l'altar major o de l'altar del Santíssim Sagrament. Per

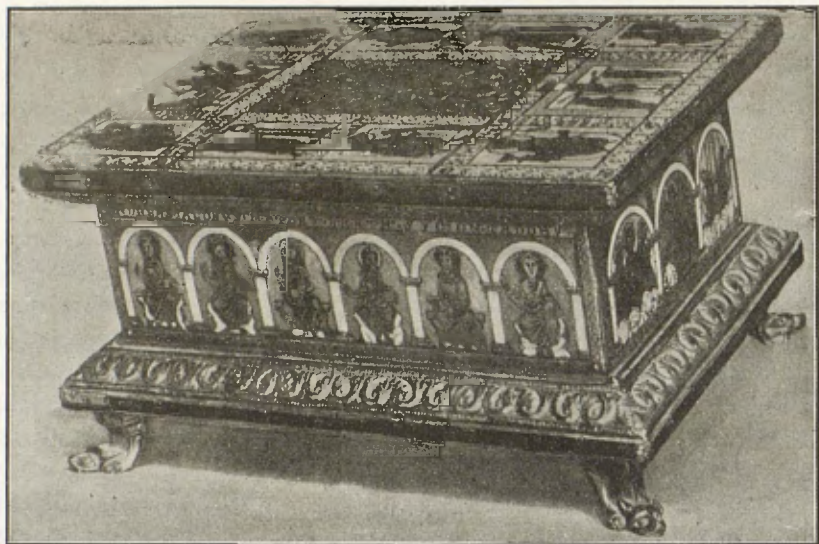

Fig. 72.—Altar portàtil decorat amb plaques d'esmalt. Gladbach, Munic.

a l'altar portàtil es construeix un basament de qualsevol matèria i de forma similar a l'altar fixe, i al seu damunt es col·loca l'altar portàtil o *ara* tal com generalment s'anomena. L'ara ha d'anar posada en el mig de la llargada de la mensa o basament i a uns 15 cms. arran del caire de dita mensa o basament. L'ara ha d'anar posada en un relleix perquè no tingui moviment i formi altar amb el cos de fusta o pedra que la conté. Cal procurar que l'ara sobresurti o sigui enfonsada uns quants mi-

límetres de la superfície de la mensa per tal d'evitar que el celebrant, sens advertir-ho, posi l'hòstia o el calze fora dels límits de l'ara.

Així mateix les ares de costats desiguals s'han de col·locar travesseres a la mensa, de manera que els costats menys llargs de l'ara corresponguin als costats més llargs de la mensa. Així hi haurà més espai per posar, un darrera l'altre, l'hòstia i el calze.

El que hem dit de les mides i de la decoració litúrgica de l'altar fixe, té aplicació exacta a aquests basaments destinats a sostenir una ara o altar portàtil.

Cal fer avinent aquí que no pot utilitzar-se el basament de l'altar per a fer calaixons a posta per guardar-hi ornaments sagrats i altres objectes litúrgics. Per tant, molt menys per a guardar-hi florers i altres coses més impròpies. Hi ha una prohibició especial.

Simbolisme de l'altar

El simbolisme essencial de l'altar és molt reduït. L'altar no significa altra cosa que Jesucrist. Diuen els textos litúrgics que l'altar de la Santa Església és el mateix Crist, com ho testifica Sant Joan, el qual en el seu Apocalipsi ens refereix que veié un altar d'or davant del tron, en el qual i pel qual les oblacions dels fidels són consagrades a Déu Pare.

Alguns han volgut relacionar l'altar cristià amb l'altar de l'Antic Testament. Com que la finalitat d'un i altre és fonamentalment diferent no es pot explotar aquest parallelisme que debilitaria el veritable simbolisme.

Com que la Santa Cena assolí la seva plena sanció i eficàcia pel Sacrifici del Calvari, per ço molts amb raó han vist en la creu el model i prototipus de l'altar cristià. Amalarius diu que «l'altar present és l'altar de la creu». Sant Tomàs d'Aquino diu que «l'altar és representatiu de la mateixa creu, en la qual Crist en pròpia espècie s'immolà».

Aquest últim simbolisme té un desplegament més ampli, que el trobem representat magníficament en un altar de l'antiga abadia de Gladbach-Munich. En ell trobem els sacrificis d'Abel, Melquisedec i Abraham mencionats en el cànon de la missa. Després Crist en Creu entre la Església i la Sinagoga. Després, els esdeveniments i personalitats relacionats amb el Sant Sacrifici: Moisès i la creu de bronze, Job amb una allegoria de la paciència, i els profetes Isaïes i Zacaries que recorden el sacrifici del Redemptor.

Hi ha altres simbolismes més rebaixats i poc recomanables, per exemple, que l'altar representa el nostre cor, o l'Església. Les quatre creus en els quatre cantons de l'altar indiquen les quatre parts del món redimides, i la creu del mig representa

Jerusalem on tingué lloc aquesta redempció. Aquestes cinc creus també poden representar les cinc ferides de Crist.

Les grades de l'altar recorden les virtuts o bé els apòstols i màrtirs que donaren la sang per Crist.

Aquest és el principal i plàsticament més assequible simbolisme de l'altar.

N. B.—En la fig. 13 de la pàgina 51 diu *Ripoll* i ha de dir *Ripon*.

El Retaule

RESUM HISTÓRIC

EL segle XII era el segle dels antependis, si es té present el nombre molt crescut dels que es conserven, especialment a Catalunya. La seva creixent florida treu brotada per darrera l'altar, formant la *rera-taula*, o *retaula*. Podem considerar quatre tipus d'incipient *retaula*. El 1.er consisteix en una predella llisa, apaïsada i *vertical*, afegida darrera l'altar. El 2.^{on} consisteix en un crucifix plantat damunt un graó en forma de predella. El 3.er consisteix en un arc que va d'extrem a extrem de la predella, tenint dessota el grup de la Crucifixió o bé una estàtua (fig. 73). El 4.^{rt} senzillament es redueix a una estàtua o un simple relleu.

L'aparició del *retaula* per de prompte no obeeix a cap prescripció eclesiàstica ni a cap influència litúrgica o dogmàtica. Generalment se'l fa derivar del culte de les relíquies; al passar aquestes sobre l'altar prepararen el camí a les representacions del màrtir del qual eren les relíquies. Algunes vegades la taula pintada era un substitutiu de relíquies que no s'havien pogut obtenir.

Segurament que totes aquestes coses hauran influït en la producció del *retaula*, però sens dubte que s'ha de comptar també amb una tendència purament decorativa que feia pujar amunt la decoració de l'altar, tendència que es recalca més quan el capellà ja no diu la Missa de cara al poble (comença això al segle IX), com per a suplir la figura del sacerdot, o bé senzillament perquè ha deixat lloc per tal que la penetració pacífica d'imatges i icones dels segles X i XI es faci més franca

Fig. 73.— Altar de Sahl, amb incipient retaule.

i abundant, ajudada per les arts cada dia més perfeccionades i cada dia més atentes a fer-se veure.

Aquesta tendència cap amunt, produïda per la nova puixança de l'art, la trobem constatada amb un fet ben significatiu que és

el que molts antependis varen pujar damunt l'altar i varen convertir-se en veritables retaules.

En tenim un cas ben conegut en la famosa *Pala d'oro* de Sant Marc de Venècia, un antependi que es convertí en retaule, i el primer retaule, i naturalment sense cap influència de relíquies.

Aquestes predelles o bancals tenen una decoració molt semblant a la dels antependis. Però per la seva forma apaïxada les figures es colloquen en línia, sense interrupció o bé sota arcades. En guarda una de molt interessant la senyoreta Teresa Atmetller en la seva col·lecció particular. En la col·lecció Plan-diura figura un retaule, que és una mena d'antependi-retaule surmuntat per tres petits cossos isolats i punxeguts que fan veure plàsticament la formació encara mal estructurada del retaule en la forma corrent de tríptic.

Aquestes predelles van creixent i produeixen els retaules gòtics, però en la base dels retaules tant gòtics com barrocs sempre hi queda la predella o bancal, que recorda llur origen humil.

NORMES PRACTIQUES PER LA CONSTRUCCIÓ DEL RETAULE

Cosa molt difícil seria el donar normes per a la construcció del retaule, que tan variades solucions pot tenir.

L'única cosa que podem dir aquí és que es procuri a tota costa que el retaule sigui separat de l'altar, a fi que l'altar conservi la personalitat i dignitat pròpies i no esdevingui una humil socolada del magnífic retaule.

Salvada la independència de l'altar, pot donar-se al retaule qualsevol solució; imatges dalt del cibori o sobre mènsules en la paret, pintures o mosaics en l'absis, retaule de fusta, pedra o pintat. Però s'hauria de procurar que l'altar no quedés a un nivell inferior. Nosaltres sempre preferirem les pintures, els mosaics o les imatges isolades en el fons de l'absis, tot embellint aquest de la millor manera possible.